

***”När jag får min lön,
tänker min fru köpa en ny hatt.”***

***Granskning av övningsmaterialen i
Franska A och Tyska A
ur ett genusperspektiv***

Bo Andersson

Carina Andersson

Ulf Norberg

Coco Norén

Uppsala universitets jämställdhetskommitté utlyser årligen pengar till analys av kurslitteratur inom grundutbildningen ur ett genusperspektiv. Kommittén finansierar även tryckning av rapporten.

Rapportens författare ansvarar för upplägg, genomförande och slutsatser.

Innehåll

1. Inledning	5
1.1 Bakgrund och begränsningar	5
1.2 Behov	6
1.3 Vad ska vi göra?	7
1.4 Arbetsprocessen och rapportens uppläggnig	8
2. Teoretiska och didaktiska utgångspunkter	10
2.1 Språk och genus	10
2.2 Grammatikundervisning och genus	13
2.3 Exempels och övningars lämplighet ur ett genusperspektiv	16
3. Granskning av det franska materialet	19
3.1 Inledning	19
3.2 <i>Kompendium i fransk grammatik (KFG)</i>	21
3.2.1 Könsspecifika beteckningar	22
3.2.2 Egenskaper som tillskrivs kvinnor och män	24
3.2.3 Aktiviteter som tillskrivs kvinnor och män	26
3.2.4 Interaktion mellan kvinnor och män	27
3.2.5 Sammanfattande omdöme och omarbetningsförslag	28
3.3 <i>Fonologiska processer i franskan (FP)</i>	29
3.3.1 Könsspecifika beteckningar	29
3.3.2 Egenskaper som tillskrivs kvinnor och män	29
3.3.3 Aktiviteter som tillskrivs kvinnor och män	29
3.3.4 Interaktion mellan kvinnor och män	30
3.3.5 Sammanfattande omdöme och omarbetningsförslag	30
3.4 <i>Kurs i franskt uttal (KFU)</i>	30
3.4.1 Könsspecifika beteckningar	31
3.4.2 Egenskaper som tillskrivs kvinnor och män	31
3.4.3 Aktiviteter som tillskrivs kvinnor och män	32
3.4.4 Interaktion mellan kvinnor och män	33
3.4.5 Sammanfattande omdöme och omarbetningsförslag	33
3.5 Sammanfattning	34
4. Granskning av det tyska materialet	35
4.1 Inledning och granskningsmetod	35
4.2 Kompendiet <i>Material i tysk grammatik</i>	36

4.2.1 Könsspecifika beteckningar.....	36
4.2.2 Egenskaper som tillskrivs män och kvinnor.....	39
4.2.3 Aktiviteter som tillskrivs män och kvinnor.....	40
4.2.4 Interaktion mellan män och kvinnor.....	42
4.2.5 Sammanfattande omdöme och omarbetningsförslag.....	43
4.3 <i>GraTys</i> – ett databaserat självstudiematerial i tysk grammatik.....	43
4.3.1 Könsspecifika beteckningar.....	44
4.3.2 Egenskaper som tillskrivs män och kvinnor.....	46
4.3.3 Aktiviteter som tillskrivs män och kvinnor.....	46
4.3.4 Interaktion mellan män och kvinnor.....	48
4.3.5 Sammanfattande omdöme och omarbetningsförslag.....	48
4.4 Sammanfattande omdöme om det tyska materialet.....	49
Slutreflektion.....	50
Litteratur.....	53

1. Inledning

Det är en tidskrävande process att författa kvalitativt kursmaterial, vilket förklarar att man ibland fortsätter att använda material vars originalutgåva skrevs för trettio år sedan. Många timmar har ägnats åt att konstruera meningar som övar de grammatiska konstruktioner som är problematiska för svenska inlärare. Som lärare kan man ibland utveckla grammatiskt tunnelseende och tappa bort att översättningsmeningarna faktiskt har ett semantiskt innehåll.

Materialen vi har undersökt tjänar väl sitt syfte ur språkinläringssynpunkt och ingen skugga faller på författarna som förtjänstfullt fått sätta ihop hundratals meningar. Man kan skymta en viss lågmäld humor när man läser övningsmeningarna i det franska grammatikkompndiet där fruarna köper nya hattar och aftonklänningar, medan männen kysser dem pliktskyldigast vid dörren innan de försvinner ut. Övrigt material är nyare och har inte samma uppenbara könsstereotypa bilder. Kanske förmedlas stereotypa könsroller omedvetet.

Rapporten riktar sig inte bara till universitetets lärare utan även till våra tidigare och framtida grundutbildningsstudenter. Vi hoppas att den utgör ett steg till att medvetandegöra en aspekt av genusperspektiv i språkundervisning.

1.1 Bakgrund och begränsningar

Den här skriften tillkom som rapport för granskningsprojektet *Granskning och omarbetning av övningsmaterial för språkfärdighetsträning på Franska A och Tyska A ur ett genusperspektiv* som finansierats genom bidrag från Uppsala universitets jämställdhetskommitté. Inom projektet analyserade vi den kurslitteratur som Institutionen för moderna språk själv förfogar över eftersom den huvudsakliga målsättningen var att omarbeta materialet så att det blir förenligt med universitetets policy. Arbetet omfattade kurslitteratur på A-nivå då det har störst spridning och passerar ett par hundra studenter per läsår, inte bara de som går tjugo-poängskurserna utan även ett antal mindre kurser.

A-kursernas obligatoriska litteratur kan delas upp i följande typer: litterära verk, ordböcker, teoretiska verk och övningsmaterial. Det fanns redan ett allmänt medvetande om genusperspektivet inom grundutbildningen i franska

och tyska bland lärare, så vad gäller litterära verk kan man enkelt byta ut litteraturen som visar sig oförenlig med universitetets jämställdhetsplan, då den förnyas regelbundet. Därför behandlades den inte inom projektet.

Det var även omöjligt att granska ordböcker och annan referenslitteratur; det skulle ha omfattat en orimligt stor arbetsinsats. Nyproducerade teoretiska verk brukar genomgå en granskning ur genusperspektiv av förlaget. Äldre verk däremot skulle säkert behöva en granskning, men eftersom det i dagsläget inte finns några alternativ skulle en sådan granskning inte vara till någon större nytta då den knappast kan resultera i någon snabb förändring på området. Vi vill betona att målet var funktionellt såtillvida att syftet skall vara att åtgärda eventuella problem.

Projektarbetet innefattade en detaljerad granskning av övningsmaterial i språkfärdighetsträning som arbetats fram av Romanska institutionen eller Tyska institutionen (båda numera delar av Institutionen för moderna språk) i franska respektive tyska. Vi valde just detta material eftersom ändringar kunde göras i materialet då institutionen eller författaren på institutionen har copyright.

1.2 Behov

Inom vissa vetenskapsområden, kanske främst samhällsvetenskap och humaniora, kan man anta att det i litteraturens själva idéinnehåll förmedlas olika bilder av genus. I språkfärdighetstränande litteratur, till skillnad från vetenskaplig text, är det mycket sällan genus tas upp som egen fråga, men som i allt språk återspeglas indirekt uppfattningar om genus.

På 20-poängskurserna A-C i franska bygger den skriftliga språkfärdighetsträningen på att man översätter svenska meningar, och på de högre nivåerna, texter till målspråket. Redan vid en ytlig genomgång av övningsmaterialet kan vilken lekman som helst konstatera att kvinnorna förekommer inom vissa stereotypa teman (mode, hushåll, lektyr, barnuppfostran), medan män beskrivs mer i sina yrkesroller eller som bedömare av kvinnor. I samtliga fall beskrivs relationen mellan människor som lever i par som heterosexuella äktenskap. Under de år materialet använts har kommentarer från studenternas sida framförts, inte bara gällande könsstereotyper utan även etniska fördomar och anakronismer. Det har ibland framförts kritik när undervisande lärare har varit en man, medan det med en kvinnlig lärare snarast upplevts som föråldrade exempel och tagits med en viss humor. Vi är trots allt förvånade att inte fler kommentarer framkommit.

Vad gäller det tyska materialet bygger det inte i lika stor omfattning på kontrastiva övningar mellan svenska och tyska, utan man använder mer enspråkig undervisningsmetod. Materialet är relativt nyproducerat, *GraTys*, eller genomgår löpande förnyelse, *Material i tysk grammatik*. Vårt antagande är att det inte i lika hög utsträckning som det franska materialet förmedlar

stereotypa genusroller. Det är därför intressant att även låta det undersökas, dels av en granskare, dels av studenterna, för att klargöra vilka typer av meningar som uppfattas, om så är fallet, som vinklade.

1.3 Vad ska vi göra?

Uppsala universitet fastställde 2004-04-21 en *Jämställdhetsplan 2004-2006 med åtgärdsprogram för 2004* i vilken man beskriver aktiviteter, särskilda satsningar och åtgärdsprogram för jämställdhetsarbetet. De flesta aktiviteter berör jämställdhet i termer av lika villkor, rättigheter och möjligheter för anställda och studenter.

För att förstå vilka hindren för jämställdhet är och därmed vilka åtgärder som kan vara verkningsfulla i jämställdhetsarbetet är det viktigt att anlägga ett *genusperspektiv* på universitetet som arbetsplats och studiemiljö. Med genusperspektiv avses, kortfattat, att man uppmärksammar sociala och kulturella föreställningar om manligt och kvinnligt samt därmed sammanhängande könsrelaterade maktförhållanden. Föreliggande jämställdhetsplan bygger på ett sådant synsätt. (sid 2)

En förvånansvärt liten del i Jämställdhetsplanen berör könsmedveten pedagogik och ingen punkt i någon av planens delar föreskriver något om val av material och litteratur. Kanske tas denna sak för givet då det kan te sig som självklart. I de flesta discipliner är det just innehållet man förmedlar i litteraturen, därför väljer man den också med stor omsorg, medan man i våra ämnen intresserar sig mer för formen och alltså granskar litteratur utifrån helt andra utgångspunkter.

Universitetets jämställdhetsarbete skall utövas på alla olika nivåer och varje fakultet är ålagd att upprätta en jämställdhetsplan. En sådan finns för Språkvetenskapliga fakulteten för perioden 2004–2006. Man har delat upp planen i två delar där den ena är en bakgrundsbeskrivning till de mål och åtgärder som föreslås för den aktuella perioden. I den tidigare planen för 2000-2003 konstaterade man att det fanns rekommendationer som utfärdats till fakulteterna redan 1997. En av dem var att ”på varje nivå inom utbildningen bör eftersträvas införande av såväl kurslitteratur som speglar könsaspekter som kvinnliga forskares och författares arbeten”. Fakultetens jämställdhetsgrupp konstaterade vidare att det var svårt att överblicka i vilken mån man hade könsmedveten hållning i undervisningen, men det framkom att rekommendationerna såsom sådana inte fungerat som aktiv strategi.

I planen för 2004-2006 kan man läsa under målformuleringar och åtgärder för grundutbildningen vad fakulteten rekommenderar angående kursmaterial och litteratur:

När det gäller kurslitteratur, studieplaner o s v varierar situationen mycket mellan de olika institutionerna och det är därmed svårt att ge en övergripande lägesbeskrivning.

Mål: Att fortsätta införa kurslitteratur som speglar könsaspekter samt lyfter fram kvinnliga forskares och författares arbeten.

Åtgärd: Redovisa det löpande arbetet i institutionernas jämställdhetsplaner

Ansvarig: Prefekten

Åtgärd: Anordna fakultetsgemensamma seminarier och/eller diskussionsforum om införande och användande av kurslitteratur med genusperspektiv inom språkvetenskapen.

Ansvarig: Fakultetsnämnden genom fakultetens jämställdhetsgrupp. (s. 3)

Utifrån texten förstår man att det språkliga materialet som övningsmaterial inte beaktats särskilt utan man har fokuserat på skönlitterär eller vetenskaplig litteratur som förmedlar innehåll. Vår förhoppning är att den här skriften ska kunna komplettera denna målbeskrivning genom att lägga ett ytterligare perspektiv på ”jämställd” litteratur.

1.4 Arbetsprocessen och rapportens uppläggning

Rapporten är författad av fyra lärare och forskare alla verksamma vid Institutionen för moderna språk, Uppsala universitet. Granskningsarbetet initierades efter en trivial händelse då följande mening uppmärksammades i *Kompendiet för fransk grammatik*:

”Det rörde sig om en prostituerad som han hade haft ett förhållande med.”
sid. 58

Utan att behöva anlägga ett uttalat genusperspektiv i läsningen reagerar man över översättningsmeningens olämplighet och behovet av att granska och omarbeta materialet.

Under arbetets gång har vi försökt att sätta oss in i de frågor som aktualiserats för vårt specifika syfte. Den grundläggande teoretiska synen presenteras i kapitel 2. Vilka utgångspunkter och metoder som använts för undersökningen beskrivs inledande i kapitel 3 och 4.

Under huvudsakliga delen av vårt arbete har Carina Andersson ansvarat för undersökningarna av litteraturen och genomförandet av enkäten för Franska A, medan Ulf Norberg har utfört motsvarande del för Tyska A. Bo Andersson har lagt grunder för den teoretiska och metodiska diskussionen kring genusperspektivet, men inte utfört något granskningsarbete av undervisningsmaterialet. Coco Norén har initierat och samordnat projektet, samt ansvarat för det redaktionella arbetet. Samtliga innehållsliga delar har diskuterats gemensamt och slutprodukten är resultatet av ett gemensamt redigeringsarbete.

I universitetets jämställdhetsplan för 2004-2006 konstaterades följande:

Centrum för genusvetenskap är en värdefull resurs för jämställdhetsarbetet, dels vad gäller faktaunderlag, dels som arrangör av seminarier och kurser av relevans för jämställdhetsdiskussionen. Integreringen av genusperspektiv i undervisningen förutsätter också tillgång till genusvetenskaplig expertis (sid. 3)

Vi har tagit till oss denna rekommendation och bett Satu Gröndahl på Centrum för genusvetenskap läsa vår rapport för att upptäcka tankemässiga inkonsekvenser. Vi vill särskilt tacka henne för den insats hon gjort.

I rapportens inledning har vi redogjort för dess bakgrund och syfte, samt beskrivit Uppsala universitetets och Språkvetenskapliga fakultetens arbete inom området, med särskild hänsyn till genusmedveten pedagogik och litteratururval. Kapitel 2 diskuterar vad som menas med olämplighet och olika former av olämplighet i undervisningsmaterial. Vidare fördjupas frågeställningen om vad litteraturen bör avspegla och i vilken mån man bör tillrättalägga den. I kapitel 3 granskar vi det franska materialet ur genusperspektiv och presenterar omarbetningsförslag. Det tyska materialet granskas och diskuteras i kapitel 4. Slutligen diskuterar vi orsakerna bakom olämpliga meningar och försöker föreslå några framtida åtgärder inför fortsatt jämställdhetsarbete.

2. Teoretiska och didaktiska utgångspunkter

2.1 Språk och genus

Diskussionen av frågan om mäns och kvinnors olika samhälleliga status har under flera decennier varit utomordentligt intensiv. Detta allmänna sociala och politiska intresse har även rört språket, eftersom just språket är en så viktig del av både mänsklig identitet och social praxis. Språket är inte bara ett medel för att förmedla information, utan språket är grundläggande för all kategorisering av verkligheten och är dessutom ett viktigt medel för att skapa och upprätthålla relationer mellan människor. Genom vårt sätt att kommunicera positionerar vi oss själva och våra kommunikationspartner i de samtal som hela tiden pågår och som utgör en central aspekt av all mänsklig aktivitet. Språket blir därigenom ett viktigt medel för utvecklande och upprätthållande av kategorin 'genus'. I enlighet med forskningen sedan några decennier tillbaka skiljer även vi mellan 'kön' och 'genus'.¹ 'Kön' är i princip en biologisk kategori², medan 'genus' ('gender' i engelskspråkig forskning) är en social kategori. 'Genus' är något som utvecklas i varje individs socio-kulturella socialisation.

Frågan om och i så fall på vilket sätt mäns och kvinnors språk skiljer sig åt har varit föremål för intensiva diskussioner, och man kan här urskilja olika grundläggande uppfattningar. En grov indelning skulle här kunna se ut på följande sätt:

- Deficit
- Överlägsenhet
- Differens
- Dominans
- Konstruktion

¹ För en tidig och klagörande diskussion se Harding (1986).

² Biologiskt kön är dock inte en så "naturlig" kategori som man kan tro. Se exempelvis Laqueur (1990).

Deficit

Redan 1925 företrädde den danske språkvetaren Otto Jespersen uppfattningen att kvinnors språk var att betrakta som underlägset vid en jämförelse med mäns. Jespersen ansåg att kvinnor använde sig av ofullständiga satser, parataktisk språkbyggnad och eufemismer, att de hade ett mindre och mer ordnärt ordförråd och att de talade mer och snabbare. För Jespersen var kvinnligt språk alltså entydigt deficitärt jämfört med det manliga.³ Intressant nog fortsattes diskussionen om särskilda (negativa) drag i kvinnors sätt att kommunicera av den begynnande kvinnorörelsen under 1960- och 70-talen; särskilt viktig var här en bok av Robin Lakoff (1975) *Language and woman's place*, där författaren försökte visa hur kvinnlig maktlöshet hängde samman med användandet av vissa särskilda språkliga drag, som markerar osäkerhet. Det rör sig bl a om tag-questions (*isn't it?*) och markeringar av otydliga gränser för kategoriseringar, s k *hedges* (*you know, kind of*). Problemet blir att en kvinna, som i sin kommunikation talar och skriver i enlighet med språkliga drag som anses typiskt kvinnliga, förstärker sin maktlöshet, medan en kvinna, som försöker sätta sig över dem, kommer att upplevas som militant.

Överlägsenhet

Det går naturligtvis även att vända på de konstaterade skillnaderna mellan mäns och kvinnors språk och se manliga talhandlingar som konfrontativa och dominansförstärkande, medan de kvinnliga understryker kommunikation som etablering och upprätthållande av relationer. Manlig konfrontation ställs då mot kvinnlig Kooperation. I och med att kvinnliga kommunikationsformer är inriktade på lojalitet och solidaritet skulle de enligt artikeln *Frauensprache – Idealggesprache* av den tyska feministiska lingvisten Senta Trömel-Plötz (1996) på ett avgörande sätt bidra till en human dialog och till förståelse mellan människor. Om detta är målet för mänsklig kommunikativ praxis är kvinnliga kommunikationsformer alltså överlägsna manliga.

Differens

Den viktigaste företrädaren för differens-tesen är Deborah Tannen, vars populärvetenskapliga böcker – särskilt *You just don't understand. Women and men in conversation* (Tannen 1990) – har fått ett mycket starkt genomslag. Tannen utgår från kulturanthropologin och menar att män och kvinnor talar olika kulturellt färgade "dialekter". Detta leder ofta till kommunikativa missförstånd. Så anser Tannen exempelvis att kvinnor oftare använder sig av indirekta talakter vid kommunikation; kvinnor uttrycker exempelvis uppma-

³ De särdrag som Jespersen räknar upp stämmer intressant nog i stort sett helt överens med de drag som Basil Bernstein på 1960-talet ansåg vara utmärkande för "restricted code", dvs. den språkvarietet som enligt honom talas i samhällets lägre sociala skikt i motsättning till medel- och överklassens "elaborated code". För en kort översikt se exempelvis Bernsteins bidrag i Loman (1974).

ningar i form av frågor. Orsaken till mäns och kvinnors olika kommunikationsmönster ser Tannen i grundläggande skillnader i tidig socialisation. Pojkgrupper präglas av hierarki och konkurrens, medan flickor leker i mindre grupper eller två och två och tränas i relationer präglade av ömsesidighet. Tannen har dock blivit häftigt kritiserad, eftersom hon så starkt betonar ”olika, men lika bra” och därvid bortser från frågor om dominans. Tannens differens-tes kan även sägas understöda rådande könsstereotyper – om skillnaderna mellan män och kvinnor har sin grund i tidig socialisation verkar de knappast vara möjliga att förändra annat än marginellt. Differens-tesen har även fått starkt genomslag i populära framställningar; John Grays *Men are from Mars, Women are from Venus* (1993) kan här nämnas som ett exempel.

Dominans

I motsats till differens-tesen, som betonar olikhet, men ser mäns och kvinnors kommunikationsstilar som likvärdiga, utgår forskare som företrädare för dominans-tesen från att de språkliga drag som anses vara typiska för kvinnors sätt att kommunicera ständigt nedvärderas. Denna nedvärdering av kvinnligt språk blir till ytterligare ett exempel på mäns sociala och politiska dominans över kvinnor. Så skriver en av företrädarna för dominans-tesen, Deborah Cameron (1985:53): ”It may be interesting to discover the origins and the meaning of differences but difference itself is not the key to women’s oppression through language. The key is value-judgment; the way difference is perceived, the consequences it has”. I motsats till deficit-tesen anser Cameron dock att det inte spelar någon egentlig roll vilka språkliga drag som anses vara speciellt kvinnliga; bara det faktum att ett språkligt drag associeras med kvinnlig kommunikation gör att det värderas negativt: ”Linguistic sex-differences act simply as a badge of femaleness, and are valued negatively quite irrespective of their substance” (54). För Cameron är därför politiska frågor överordnade språkliga – värderingar rörande språk har för henne sin utgångspunkt i grundläggande politiska och ideologiska förhållanden.

Konstruktion

Försökte tidigare forskning rörande frågor om språk och genus att korrelera språkliga företeelser med genus som social kategori, så har tyngdpunkten numera förskjutits alltmer mot konstruktionen av genus i pågående kommunikation. Candace West och Don H. Zimmermann formulerade redan 1991 följande tes utifrån ett interaktionsteoretiskt synsätt: ”We argue that gender is not a set of traits, nor a variable, nor a role, but the product of social doings of some sort. ... We claim that gender itself is constituted through interaction” (West & Zimmerman, 1991:16). Som beteckning för den nya uppfattningen etablerade sig snart begreppet ”doing gender”. I kommunikation uttrycks inte någon kvinnlig eller manlig ’essens’, utan här ”förhandlas” det om roller och möjligheter: ”Rather than ’how do women speak?’ or ’how do

men speak?’ we ask what kinds of linguistic resources can and do people deploy to present themselves as certain kinds of women or men’ (Eckert & McConnell-Ginet, 2003:5). Viktigt är dessutom att konstruktionsperspektivet inte bara gäller genus, utan även andra sociala kategorier som social grupp-tillhörighet och etnicitet. Man måste dock komma ihåg att ”förhandlingarna” inte är förutsättningslösa, utan att stereotyper samt situationella möjligheter och begränsningar spelar en stor roll för resultatet.

2.2 Grammatikundervisning och genus

Vid en undersökning av grammatik ur ett genusperspektiv är föremålet för analysen en särskild aspekt av social praxis. Grammatik har sin plats inom utbildningsinstitutioner. Undervisningens mål är dubbelt: Studenterna ska dels lära sig att reflektera över grammatiska företeelser, dels tillägna sig grammatiska strukturer, för att kunna använda dessa i tal och skrift. Inom grammatikundervisningen används teoretiska framställningar och olika slag av övningar.

Materialet inom grammatikundervisningen är naturligtvis inte på något sätt neutralt, utan återspeglar sociala och politiska förhållanden, kulturella stereotyper etc. För en analys är det teoretiskt fruktbart att skilja mellan olika språkliga nivåer. De som här framför allt kommer ifråga är morfologi, lexikon, syntax och diskurs.

Morfologi

Sedan lång tid tillbaka förekommer intensiva diskussioner om person- och yrkesbeteckningar, eftersom dessa i tyska och franska är genusspecifika.⁴ Kritiken gäller här framför allt osynliggörandet av kvinnor genom användande av s k generiskt maskulinum (*alle Studenten*). Sådana beteckningar blir ofta pseudogeneriska, eftersom kvinnliga företrädare för en kategori tenderar att glömmas bort. Genom nya konstruktioner kan detta motverkas; i tyskan kan exempelvis *Studenten* ersättas av det könsneutrala *Studierende*; en annan lösning har varit att infoga ett s k ’Binnen-I’: *Student-Innen*. I stället för det otympliga *Studentinnen und Studenten*, betecknar formen *StudentInnen* med ’Binnen-I’ – alltså med ett ’I’ inuti ordet – att båda könen avses.

Olika genusspecifika former av substantiv bör naturligtvis förekomma i grammatiska presentationer och övningar; det är viktigt att studenterna blir medvetna om att valet av en språklig form kan leda till synliggörande resp. osynliggörande av en kategori av människor.

Både tyskan och franskan är språk med grammatiskt genus, där detta inte alltid stämmer överens med naturligt genus. Ett tydligt exempel är tyskans *das Mädchen*, där diminutivändelsen *-chen* gör att ordet får neutralt genus,

⁴ För en klagörande översikt över den tyska diskussionen, se Schoenthal (2000).

trots att det betecknar en kvinnlig person ('flickan'). Detta förhållande är en intressant utgångspunkt för reflexioner inom grammatikundervisningen. Samma sak gäller för frågan på vilket sätt talare påverkas av ords genus. Enligt en undersökning av psykologen Lera Boroditsky (2003) associerar tyska talare 'bord' med maskulina egenskaper, vilket hon anser hänger samman med att ordet för bord på tyska har maskulint genus (*der Tisch*), medan 'bord' för fransktalande verkar väcka feminina associationer, beroende på att ordet på franska är femininum (*la table*). Även denna fråga är viktig och belyser på ett intressant sätt en speciell form av språklig relativitet, som med fördel kan reflekteras över i grammatikundervisningen. Detsamma gäller för bruket av pronomen; tyska och franska måste välja maskulina och feminina pronomen för att referera till substantiv med maskulint resp. feminint genus. Omdiskuterat är även tyskans indefinita pronomen *man*, eftersom det så tydligt framgår att det har sitt ursprung i ordet *Mann*. (I tysk feministisk litteratur har försök gjorts att ersätta *man* med *frau*, när ordets referent(er) är av kvinnligt kön, första gången i Stefan [1975].⁵) Mindre genomskinlig är här den franska motsvarigheten *on*, som i de flesta fall behandlas maskulint, men som kan kongruera feminint under vissa särskilda omständigheter. Detta pronomen har dock ett liknande ursprung; det har utvecklats ur latinets ord för man (och människa): *homo*.

Lexikon

Viktigt är även att vara medveten om att det lexikala systemet, dvs. orden i ett språk kan återspegla värderingar. I tyska och franska finns ett tilltalsord för män: *Herr / Monsieur*, medan det finns eller i alla fall fanns två för kvinnor: *Frau / Madame* och *Fräulein / Mademoiselle*. En man är alltså alltid en man; medan en kvinna definieras utifrån sin äktenskapliga status. I tyskan anses numera tilltalet *Fräulein* vara föråldrat; kvinnor tilltalas allmänt som *Frau* och efternamn. Vidare gäller exempelvis att svordomar associeras starkare med manligt språkbruk. Det finns också adjektiv som har en tydlig tendens att förknippas med antingen män eller kvinnor. En sökning med hjälp av google på svenskspråkiga internetsidor ger 785 belägg för *vacker* som attribut tillsammans med *man*, medan siffran för *vacker* och *kvinnor* är 6.496. En lite annorlunda fördelning finner man på tyska sidor. Kombinationen *hübsch* och *Mann* kan beläggas 8 821 gånger medan motsvarande siffra för *hübsch* och *Frau* är 33 046. *Vacker* och *kvinnor* är i det svenska materialet alltså lite mer än åtta gånger vanligare än *vacker* och *man*, medan det för de tyska beläggen gäller att *hübsch* och *Frau* jämfört med *hübsch* och *Mann* är ca. 3,75 gånger mer förekommande.⁶ Även här finns goda möjligheter till

⁵ Ett roligt och tankeväckande exempel är även Gerd Brantenbergs roman *Egalias døtre*. I den svenska översättningen av det norska originalet har bl a *man* konsekvent ersatts av *dam*.

⁶ Alla sökningar genomfördes den 19 november 2004.

vidare diskussioner inom grammatikundervisningen, särskilt ur ett kontrastivt perspektiv.

Syntax

Den viktigaste frågan inom syntaxen gäller i det här sammanhanget inte frågan om de grammatiska strukturerna i sig, utan de handlingar som återspeglas i exempelmeningar och övningar. Vem är aktiv; vem är föremål för handlingen? Förhåller det sig exempelvis så, att män genomgående är de som handlar? I en nyutkommen grammatik i tyska (S.-G. Andersson *et al.*, 2002) kan man på vissa sidor konstatera en i det närmaste total dominans av subjektspronomenet *er* (han) i de anförda exempelmeningarna. En viktig fråga är alltså hur kategorin ”agency” hanteras inom grammatikundervisningen.

Diskurs

Diskurs kan i språkvetenskapen betyda olika saker. Å ena sidan en språklig nivå som överskrider meningensgränsen, å andra sidan kan ’diskurs’ betyda ’text i dess situationella kontext’, dvs. hur en text används kommunikativt. I det följande är det den senare aspekten av begreppet som kommer att beröras. Grammatikexempel och övningar skiljer sig på ett avgörande sätt från naturlig kommunikation just därigenom att de ofta saknar kontext eller att denna är minimal. Studenten måste därför själv skapa en relevant kontext; en vägledning ges här dock av det språkliga materialet. Intressant är att grammatikexempel och övningar teoretiskt sett tillhör två olika diskurser samtidigt. Å ena sidan ingår det språkliga materialet i diskursen grammatik, så som den hör hemma i utbildningsinstitutioner. Å andra sidan aktualiserar det språkliga materialet i grammatiska exempel och övningar olika slag av samhälleliga diskurser – politiska, litterära osv. Längre var det så, att det bara var den grammatiska diskursen som beaktades; innehållet i exempel och övningar betraktades som sekundärt. Detta är säkert en viktig anledning till att exempelvis stereotyper i grammatiskt material tidigare knappast har beaktats.

Exempelmeningar och övningar kommer med nödvändighet att aktualisera föreställningar som har med genus och andra sociala kategorier att göra. Ibland kan det förekomma att det grammatiska materialet återspeglar exempelvis patriarkala strukturer och könsstereotyper. Det som är speciellt känsligt med grammatiska övningar är deras karaktär av pseudokommunikation. Studenter ska genom komplettering eller översättning göra ett språkligt yttrande, vars innehåll är bestämt av någon annan, till sitt eget. Det måste sägas vara mycket störande om ett sådant språkligt yttrande återspeglar företeelser eller värderingar som är främmande eller värderingsmässigt anstötliga för den som inom ramen för grammatikundervisningen ska producera det i övningssyfte. Det blir alltså fråga om en pseudokommunikativ positionering styrd utifrån. Särskilt påfallande och känslig måste denna positionering sägas vara om resultatet av övningen skall vara en översättning, eftersom studenten

i det fallet så tydligt ska producera en utsaga som om den vore hans eller hennes egen. I grammatikövningar gäller alltså en speciell form av ”doing gender”, som snarare kunde kallas ”making gender”, eftersom den talande/skrivande här styrs utifrån.

2.3 Exempels och övningars lämplighet ur ett genusperspektiv

Det är givetvis en mycket komplicerad fråga hur man inom grammatikundervisningen ska hantera frågor som rör konstruktionen av genus. Det är naturligtvis tänkbart att i undervisningen utgå från exempel med könsstereotyper och andra stereotyper för att använda dessa som underlag för diskussioner i ett ideologikritiskt syfte. Men detta är knappast något som kan genomföras i alltför stor utsträckning.

En svårighet med grammatikexempel och -övningar är att studenten ofta själv måste konstruera en lämplig kontext för det språkliga materialet. Eftersom ingen kan råda över vilka inferenser studenten drar ur exempel och övningar kan man egentligen bara utgå från det som sägs explicit. I en övningsmening ur det tyska materialet rörande indirekt tal i tyskan heter det: *Eva-Lena behauptete, sie habe gerade 15 Freundinnen zu Besuch*. Man kan här naturligtvis fråga sig om det bara är ett rent konstaterande eller om meningen eventuellt ska uppfattas som (manlig) kritik mot intensiva kvinnliga vänskapsrelationer. Ordet *behauptete* (påstod) indikerar även att Eva-Lenas påstående eventuellt inte stämmer. Det kan alltså vara möjligt att hon inte är riktigt att lita på. Vilket det ska vara, står inte i meningen; vad tolkningen blir, beror på vilka inferenser studenten/läsaren drar ur den språkliga utsagan. Även om det skulle vara intressant, har vi valt att inte diskutera satsers implikationer ingående; detta skulle leda alltför långt.

För vår analys av grammatikmaterial i Tyska A och Franska A ur ett genusperspektiv har vi valt att dela in detta i fyra olika grupper, där utgångspunkten är lämplighet i undervisningen. Vi skiljer på språkligt material med:

- sexuellt innehåll
- patriarkaliska strukturer
- könsstereotyper
- statistisk snedfördelning

Vad gäller material med tydligt sexuellt innehåll anser vi att detta inte hör hemma i grammatikundervisningen överhuvudtaget. Den mening som citerades ur det franska materialet i inledningen till den här skriften: ”Det rörde sig om en prostituerad som han hade haft ett förhållande med”, är naturligtvis djupt olämplig.

Olämpliga är även exempel och övningar som tydligt återspeglar patriarkaliska strukturer, där männen dominerar kvinnorna och kvinnorna följaktligen är starkt beroende av männen. Ett exempel är den mening vi har valt som namn på denna rapport *När jag får min lön, tänker min fru köpa en ny hatt*.

En stereotyp är enligt socialpsykologin en ”förenklad, ofta allmänt omfattad föreställning om utmärkande egenskaper hos alla som tillhör en viss grupp, t. ex. nation, ras, religion eller kön, också en där man själv ingår” (Nationalencyklopedin). I språkundervisningen diskuteras ofta stereotyper, särskilt nationella sådana. Tyskar är feta, äter surkål och tittar på fotboll, fransmän har basker, dricker vin och äter grodlår. Stereotyper av det här slaget är mycket intressanta som föremål för diskussioner, exempelvis inom realiaundervisningen, men bör nog användas relativt sparsamt i grammatikmaterial, eftersom de nationella stereotyperna annars tenderar att bli alltför påfallande och störande. Vad gäller det franska materialet, var det en uttalad strävan där att undvika just nationella stereotyper. I undervisningen i tyska är det en allmän tendens att man är försiktig med stereotyper rörande tyska förhållanden, eftersom de i en svensk kontext ofta har negativa konnotationer.

Då man i grammatikmaterial försöker undvika ett alltför flitigt bruk av personliga pronomen i tredje person, används dock gärna personnamn från respektive språkområde. Detta ger materialet ett visst drag av autenticitet.

Vad gäller könsstereotyper måste det naturligtvis analyseras hur frekventa de är och om det förekommer motexempel. Eftersom många könsstereotyper används omedvetet, är det intressant att undersöka exempelvis vem som handlar i olika satser och vilka typer av aktiviteter som manliga resp. kvinnliga subjekt utför. Könsstereotyper kan i många fall användas så, att studenter görs medvetna om deras förekomst och de är därför inte nödvändigtvis olämpliga.

Fortfarande är det så, att det finns förhållandevis få kvinnor i många yrken med högre status. Frågan som ställer sig är, om grammatikexempel och övningar ska vara en avbild av en föreliggande verklighet med en statistisk snedfördelning, vad gäller mäns och kvinnors samhällliga positioner, eller om de ska vara en förebild för ökad jämlikhet mellan könen. Ett grammatikmaterial bör enligt vår mening inte innehålla alltför många exempel på utsagor med statistisk snedfördelning, dessa bör också balanseras med sådana som bryter mot rådande förhållanden och gör uppmärksamma på att en annan fördelning är möjlig.

Vår grundläggande uppfattning är alltså att man i allt grammatikmaterial måste undvika ett sexuellt innehåll. Man bör även undvika exempel och övningar som återspeglar tydliga patriarkaliska strukturer. Vad gäller könsstereotyper, så bör sådana användas sparsamt och balanseras med material som ifrågasätter dessa. Även exempel och övningar som återspeglar statistisk

snedfördelning mellan könen bör användas sparsamt; även dessa bör balanseras av utsagor som visar på motsatsen till rådande förhållanden.

3. Granskning av det franska materialet

3.1 Inledning

Granskningen av det franska materialet berör tre läromedel som används på olika moment av kursen Franska A (20 p), vilken är den kurs i franska som vanligtvis har flest antal studenter. Studenterna som använder materialet läser antingen kursen som en fristående kurs eller som en del i lärarutbildningen eller i en ekonomiutbildning med internationell inriktning. Följande läromedel har granskats:

Eriksson, Barbro, Merila, Urpo & Hans Svensson (1997, reviderad upplaga) *Kompendium i fransk grammatik*, Romanska institutionen, Uppsala universitet (KFG)

Kronning, Hans (1986, sjunde upplagan) *Fonologiska processer i franskan* Romanska institutionen, Uppsala universitet (FP)

Rankka, Erik, Barjac, Jean & Christiane Axelsson (1995, sjätte upplagan – första upplagan 1972) *Kurs i franskt uttal*, Romanska institutionen, Uppsala universitet (KFU)

Kompendium i fransk grammatik används på delkursen ”Skriftlig språkfärdighet” (6 p) som ingår i Franska A (20 p) samt på de fristående kurserna Franska A211 för naturvetare och teknologer (5p) och EG-/EU-franska A211 (5 p). Kompendiet består av 26 kapitel med varierat antal meningar på svenska som studenterna skall översätta till franska samt några enspråkigt franska övningar. Det innehåller också ett antal grammatiska översikter och förklaringar med exempelmeningar på franska. Föreliggande granskning omfattar kompendiet i dess helhet.

Fonologiska processer i franskan och *Kurs i franskt uttal* används på delkursen ”Muntlig språkfärdighet” (4 p) som ingår i Franska A (20 p). Dessa båda läromedel består av förklaringar, exempel samt övningsmeningar som studenterna skall återge i syfte att lära sig ett korrekt franskt uttal. Exemplet består antingen av enstaka ord, ordgrupper eller hela meningar. Vår granskning rör endast exemplen och övningarna och vi har bara tagit hänsyn till de fullständiga meningarna.

De nämnda läromedlen har undersökts såväl kvantitativt som kvalitativt. I syfte att uppnå största möjliga objektivitet har vi bara tagit hänsyn till vad som uttrycks öppet i meningarna (se även sid. 14). Detta innebär att vi inte

har tolkat in en speciell genusaspekt i sådant material där man kan tänka sig att det ena eller andra könet finns representerat. Meningar som *Har ni några andra klänningar i min storlek? Nej vi har inga andra.* (KFG, XIV:2)⁷ har således inte tagits i beaktande, trots att det kan vara rimligt att anta att den talande är en kvinna. Vi har istället valt att uteslutande behandla de meningar som specifikt refererar till kvinnor respektive män. En specifik könsreferens kan uttryckas genom pronomen (*han, hon* etc.), egennamn (*Simenon, Mme Duval*), yrkestitlar (*le patron, la secrétaire* etc.) familjetermer (*man, fru*) och vissa substantiv (*kvinnor, män, grabbar, la jeune fille*, etc.). Dessutom kan det signaleras att den talandes kön anges genom possessiva konstruktioner som *Min man / min hustru...* eller genom genusböjning av adjektiv och verbformer i konstruktioner med *jag*, till exempel *jag åkte: Je suis allé... / Je suis allée...* (fem.).

Den del av materialet som på ovan nämnda sätt refererar specifikt till kvinnliga respektive manliga personer har granskats utifrån följande frågor, vilka knyter an till diskussionen i avsnitt 2.3 ovan:

- Är materialet statistiskt sett neutralt vad gäller antalet referenser till kvinnor respektive män?
- Är materialet statistiskt sett neutralt vad gäller beskrivningen av mäns respektive kvinnors roller, karaktärsdrag och handlingar?
- Förmedlar materialet stereotypa uppfattningar av kvinnors respektive mäns roller, karaktärsdrag och handlingar?
- Vilka relationer kvinnor-män beskrivs i materialet?
- Finns det något sexuellt innehåll i materialet?

Metodiskt är undersökningen baserad på en analys av vissa lingvistiska kategorier. Vi har utgått från att olika könsroller visar sig lingvistiskt genom de substantiv med vars hjälp man refererar till kvinnliga respektive manliga personer, exempelvis yrkesbeteckningar: *Den ene av bröderna var **lökare**, den andre veterinär* (KFG, XIV:18); genom verb som uttrycker vilka typer av handlingar människor är engagerade i: *Elle **pleure** parce qu'elle s'est fait mal* (Hon **gråter** för att hon har gjort sig illa.) (KFU:133); genom de adjektiv som i attributiv eller predikativ funktion beskriver en människa: *Il est **extrêmement intelligent*** (Han är extremt **intelligent**) (FP:34); samt genom subjekts- och objektskategorin: *Sur ce, **il la quitta*** (Därpå lämnade **han henne**.) (FP:15). I enlighet med dessa kriterier är granskningen upplagd enligt tre teman:

⁷ I referensen till exempel hämtade ur KFG anges kapitlet med romerska siffror och exempelnumret med latinska siffror.

1. Könsspecifika beteckningar: antal och typ
2. Egenskaper som tillskrivs kvinnor och män
3. Aktiviteter som tillskrivs kvinnor och män

I den mån som en och samma mening innehåller både en manlig och en kvinnlig referens, som i meningen *Il a besoin d'une secrétaire qui sache écrire à la machine*. (Han behöver en sekreterare som kan skriva maskin.) (XV:266), har vi dessutom undersökt hur materialet beskriver relationer mellan kvinnor och män. Detta har vi främst gjort genom att undersöka i vilken grad de båda könskategorierna är kopplade till de grammatiska kategorierna subjekt och objekt.

I den mån som materialen innehåller citerade källor har vi slutligen undersökt i vilken grad dessa är skrivna av män eller kvinnor. Detta har vi gjort mot bakgrund av att kvinnor inom flera fält tenderar att osynliggöras.

Vi har behandlat varje verk för sig och presenterar för vart och ett av dessa förslag på möjliga omarbetningar. Kapitlets sista avsnitt innehåller ett sammanfattande omdöme där vi ger en samlad bild av de tre undervisningsmaterialen.

3.2 Kompendium i fransk grammatik (KFG)

KFG kännetecknas tydligt av vissa statistiska snedfördelningar vad gäller beskrivningen av kvinnliga och manliga personer. För det första har materialet fler referenser till män än till kvinnor. Det står också klart att kvinnor och män i hög grad förekommer inom stereotypa teman: kvinnor återfinns främst inom områdena mode, hushåll, lektyr och barnuppfostran medan män beskrivs i sina yrkesroller (läkare, direktör, författare etc.). Dessutom är män i anmärkningsvärd hög grad i termer de som handlar och kvinnor de som blir föremål för en handling i de meningar som beskriver en interaktion kvinnan. Materialet innehåller inte någon påtaglig mängd meningar med sexuell innehåll.

I en mindre enkätundersökning som gjordes med en grupp A-studenter framkom att de flesta studenter är nöjda med materialet och att de tycker att det väl fyller sitt undervisningssyfte. Vissa studenter reagerade emellertid på att innehållet i meningarna inte var könsmässigt neutralt. En student tyckte att meningarna är ”väldigt stereotypa”. En annan student hade inte reflekterat över frågan och det torde vara fallet även för dem som inte kunnat ta ställning till om materialet var könsmässigt neutralt eller inte. Ytterligare en student ifrågasatte relevansen av att bedöma materialet utifrån genusperspektiv.

3.2.1 Könsspecifika beteckningar

En uppskattning av hur många egennamn (*Jean, Marie* etc.), pronomen (*han/il, hon/elle, honom/le, henne/la* etc.), familjetermer (*min man/mon mari, sa femme/hans fru, min syster/ma sœur* etc.) och yrkesbeteckningar (*une secrétaire, le professeur* etc.) som refererar till kvinnor respektive män visar att *Kompendium i fransk grammatik* i huvudsak befolkas av män. Av kompendiets 1085 könsspecifika referenser, betecknar 671 (62%) män och 414 (38%) kvinnor. Till viss del kan denna snedfördelning hänföras till att flera grammatiska översikter endast innehåller den maskulina formen av pronomen för tredje person (*il*), men det är också så att kompendiets översättningsövningar innehåller fler manliga än kvinnliga referenser.

Utöver den kvantitativa skillnaden framkommer en kvalitativ skillnad i sättet att referera till män och kvinnor då man betraktar de meningar som innehåller egennamn eller yrkesbeteckningar. Materialet innehåller 56 egennamn som refererar till män och 33 stycken som refererar till kvinnor. Detta kan ses som en högre grad av personifiering av de manliga protagonisterna. De kvinnliga personerna är således inte bara färre till antalet utan också mer anonyma. Därtill kommer att 12 av de manliga egennamnen betecknar för allmänheten kända personer, främst författare (*Butor, Proust, Simenon, Strindberg, Karl XII, Columbus, Pasolini*), utan att det finns några motsvarande referenser till kvinnliga personer. Detta förhållande kan anses spegla en allmän tendens att lyfta fram män på bekostnad av kvinnor i historiska och litterära sammanhang. Det skulle inte innebära någon svårighet att harmonisera antalet referenser till män och kvinnor i detta avseende och det skulle göra att materialet kom att spegla ett mer jämlikt förhållande mellan män och kvinnor.

En granskning av de olika yrkesbeteckningarna för män och kvinnor visar att männen oftare beskrivs i egenskap av sina yrkesroller än kvinnorna. Det finns 30 referenser till manliga yrkespersoner, men endast till 15 kvinnliga sådana. Därtill framkommer en tydlig skillnad vad gäller den typ av yrken som män och kvinnor tilldelas. Män beskrivs generellt sett i mer seriösa yrkesroller än de omnämnda kvinnorna. Männen är främst ospecificerat chefer, lärare eller läkare, medan kvinnorna är sångerskor, skådespelerskor och sekreterare. Några belysande exempel ges av följande meningar⁸:

- *Il a besoin d'une secrétaire qui sache écrire à la machine.* (Han behöver en sekreterare som kan skriva maskin.) (XV:266)
- *Elle est fière d'être mannequin ?* (Är hon stolt över att vara modell?) (VIII:17)
- *Är herr Durand läkare? Nej han är arkitekt.* (I:90).

⁸ Exempelmeningar på tyska och franska ges genomgående med svenska översättningar inom parentes. De svenska meningarna som står utan parentes finns i materialet som översättningsmeningar.

- *Man hade utnämnt M. Dubois till borgmästare. (XX:58)*

Uppställningen nedan presenterar en fullständig förteckning över de uttryck som finns i kompendiet på franska eller svenska.

Tabell 1. *Kvinnliga och manliga yrkesbeteckningar i KFG*

Yrkesbeteckningar med kvinnlig referens		Yrkesbeteckningar med manlig referens	
Secrétaire	3	Directeur/direktör	8
La concierge/portvakterskan	2	Patron/chef	3
Chanteuse/sångerska	2	Lärare/Professeur	4
Kemistudent/konststudent	2	Kung	3
Barnjungfru	1	Läkare	3
Mannequin	1	Författare/ écrivain	2
Skådespelerska	1	Veterinär	2
Sånglärare	1	VD	1
Prostituerad	1	Arkitekt	1
Vendeuse/försäljerska	1	Borgmästare	1
		Le commissaire	1
		Kontorsarbetare	1
		Le ministre	1
		Portvakt	1
Totalt	15	Totalt	32

Denna statistiska snedfördelning speglar en föråldrad samhällsstruktur där kvinnor inte fanns representerade inom samma professionella spektrum som idag och där arbetslivet tydligare karakteriserades av en manlig överordning. Det skulle vara önskvärt, inte bara ur ett genusperspektiv utan även ur ett språkvetenskapligt och pedagogiskt perspektiv, att föra in ett större antal yrkesbeteckningar för kvinnor, eftersom dessa i franskan ofta också har ett morfologiskt genus (*chercheuse/forskare, directrice/chef* etc.).

Materialet uppvisar även olikheter i bruket av familjetermer, särskilt beträffande beskrivningen av män respektive kvinnor. För det första innehåller kompendiet fler familjetermer som syftar på kvinnor än på män: 62 familjetermer beskriver kvinnor, medan 43 stycken betecknar män. De termer som förekommer flitigast i materialet är *fru* (24), *syster* (15), *bror* (12), *mamma* (11), *make/man* (10) och *far* (9). Man kan alltså konstatera att kvinnor beskrivs i sin roll av hustru och mor oftare än vad män beskrivs i egenskap av make och far. Detta sätt att beskriva kvinnor är också rent statistiskt mer framträdande för kvinnorna (15%) än för männen (6%). Man kan även notera att det finns två belägg av *fiancée* (fästmö) och en av *älskarinna*, medan sådana samlevnadsformer inte beskrivs för män.

Tabell 2. *Manliga och kvinnliga familjetermer i KFG*

Manliga familjetermer		Kvinnliga familjetermer	
Bror/frère	12	Fru/femme, etc.	24
Man/marie, etc.	10	Syster/sœur	15
Far/père, etc.	9	Mamma/mère	11
Son/fils	4	Dotter/fille	3
Kusin/cousin	5	Farmor/grande-mère	2
Svåger/beau-frère	1	Svärmor/belle-mère	2
Farbror/oncle	1	Fiancée/fästmö	2
Farfar/grand-père	1	Faster	2
		Älskarinna	1

Nedan följer ett antal illustrerande exempel:

- *Il succéda à **son père** comme chef de l'entreprise.* (Han efterträdde **sin far** som chef för företaget.) (XX:23)
- *Pierre avait promis à **sa mère** de conduire avec prudence.* (Han hade lovat **sin mamma** att köra försiktigt.) (XX:25)
- ***Hans fru** intresserar sig inte för samma frågor som han.* (XIV:27)
- *Vad ska du göra med barnen? **Min man** kommer att ta hand om dem.* (VII:8)

Sammanfattningsvis kan man säga att manliga personer oftare än kvinnliga personer beskrivs i sina yrkesroller och att män oftare än kvinnor är verksamma inom yrken som anses ha hög status samt att materialets referenser till kända författare eller historiska personligheter samtliga handlar om män. Kvinnorna beskrivs i högre grad i relation till familjen och återfinns inom ”traditionellt” kvinnliga yrken. Kort sagt så är männen aktörer inom den offentliga sfären i högre grad än kvinnor, som istället beskrivs inom ramen för den privata sfären.

Merparten av specifik könsreferens utgörs ändå enbart av värdeneutrala pronomen som *hon/han*, vilka är 542 till antalet vad gäller männen och 303 vad gäller kvinnorna i kompendiet. Det torde således vara tämligen enkelt att justera bort materialets statistiska snedfördelningar, både vad gäller antal och typ.

3.2.2 Egenskaper som tillskrivs kvinnor och män

För att undersöka vilka egenskaper som män respektive kvinnor tillskrivs har vi undersökt de adjektiv som används för att beskriva dessa. Vi har inte tagit i beaktande meningar av typen: *Han tänker alltid på sig själv.* (V:11) och *Hon kan inte motså några frestelser.* (XX:51), vilka förvisso skulle kunna sägas beskriva människorna som avses (en person beskrivs indirekt som en egoist om denne beskrivs som någon som alltid tänker på sig själv, etc.). Det

skulle dock innebära alltför stort tolkningsarbete att gå in på meningar av denna typ.

Kompendium i fransk grammatik innehåller 40 adjektiv som beskriver män och 36 som beskriver kvinnor. Vissa typer av adjektiv används dock bara för att beskriva det ena könet. Två adjektiv används för kvinnor men inte för män. Dessa är *vacker* som förekommer 3 gånger och *interessant* som förekommer 2 gånger. Som ett betydande exempel kan nämnas meningen: **Hon skulle vara mycket vackrare om hon klädde sig annorlunda** (XXII:49).

Därtill kommer två fall då en kvinnlig person beskrivs som *inte vacker* och *laide* (ful). Dessutom så betecknas kvinnor oftare som dumma eller ointelligenta jämfört med männen. Det förekommer två *ointelligenta* och en *dum* kvinna, men bara en *dum* man i kompendiet.

I övrigt så beskrivs kvinnliga personer i regel utifrån känslor eller sinestillstånd i högre grad än vad som är fallet för manliga personer. De adjektiv som ryms inom denna klass är: *rädd*, *cruelle* (grym), *inquiète* (orolig), *glad*, *irriterad*. De mentala kvalitéer som tillskrivs kvinnorna är: *gentil* (snäll), *snäll*, *franc* (uppriktig), *intelligent*, *galen*, *uppskattad*, *inte längre intresserad av lingvistik*. Dessa bestämningar förekommer en gång vardera. I övrigt betecknar de 'kvinnlige' adjektiven ålder eller rikedom och kan anses som könsneutrala.

Andra typer av adjektiv förekommer endast i beskrivning av män. Det rör sig främst om adjektiv som beskriver mäns moraliska kvaliteter. De flesta av dessa är positiva: *flitig*, *capable de le faire* (förmögen att göra det) *digne* (värdig), *fidel* (trogen), *trogen*, *loyal*, *hederligheten själv*, *honnête* (ärlig), *admirable* (beundransvärd), *à qui on peut se fier* (som man kan lita på). En mening anger dock en negativ sådan: *coupable d'une négligence* (skyldig till en förseelse).

De manliga känslorna beskrivs genom: *fier* (stolt), *heureux* (lycklig), *jalous* (svartsjuk) och *arg*.

De yttre attribut som används om män är *tjock* och i övrigt så återfinns man ord som *törstig* och *sjuk*.

Skillnaden mellan de typiska beskrivningarna av män och kvinnor illustreras av följande exempel:

- *La mère des enfants était très inquiète.* (Barnens mor var mycket orolig.) (II:30)
- *Anne är vackrare än de andra flickorna.* (II:71)
- *Il a été jugé digne de représenter son pays au congrès.* (Han ansågs värdig att representera sitt land på kongressen.) (I:17)
- *François är lika flitig som Charles.* (II:78)

Sammanfattningsvis kan man således konstatera att kvinnor i högre grad än män beskrivs utifrån yttre kvalitéer, medan män i högre grad beskrivs utifrån moraliska sådana.

3.2.3 Aktiviteter som tillskrivs kvinnor och män

Vad gäller de aktiviteter som i materialet utförs av kvinnor respektive män kan man konstatera såväl vissa likheter som vissa olikheter. De vanligaste typer av aktiviteter som förekommer i materialet presenteras i tabell 3.

Tabell 3. *Mäns och kvinnors aktiviteter i KFG*

Kvinnors aktiviteter			Mäns aktiviteter		
Mental aktivitet	38	(22 %)	Kommunikation	61	(25 %)
Kommunikation	34	(20 %)	Mental aktivitet	51	(21 %)
Rörelse	28	(17 %)	Rörelse	35	(14 %)
Emotionell aktivitet	17	(10 %)	Resande	21	(8 %)
Social aktivitet	13	(8 %)	Varseblivning	22	(9 %)
Fysisk aktivitet	11	(6,5 %)	Social aktivitet	16	(6,5 %)
Handel	6	(3,5 %)	Arbete	11	(4,5 %)
Varseblivning	6	(3,5 %)	Handel	11	(4,5 %)
Arbete	5	(3 %)	Fysisk aktivitet	10	(4 %)
Förplägning	5	(3 %)	Emotionell aktivitet	9	(3%)
Resande	4	(2 %)	Förplägning	8	(3 %)
Totalt	167		Totalt	244	

Uppdelningen är tämligen grov och baseras på de i materialet mest förekommande verbtyperna. Det framgår att tre typer av aktiviteter är vanligast i beskrivningen av såväl kvinnliga som manliga personer, nämligen kommunikation (*säga, lova* etc.), mental handling (*tänka, läsa* etc.) och rörelse (*komma in, gå* etc). Därutöver kan man konstatera att kvinnor är något överrepresenterade i förhållande till män inom området för emotionella handlingar (*gråta, skratta* etc.): medan de kvinnliga subjekten i 17 fall är kopplade till en sådan aktivitet, gäller detta i 9 fall för männen. Här följer två exempel på meningar där en kvinnofigur tillskrivs en emotionell aktivitet:

- *Pendant tout son enfance, Marie craignit son père.* (Under hela sin barndom **fruktade** Mari sin far.) (XV:147)
- *Elle en voulut longtemps a son mari.* (Hon **var** länge **sur** på sin man.) (XV:283)

Männen är istället överrepresenterade inom områdena för resande (21 jämfört med 4), varseblivning (22 jämfört med 6) och arbete (11 jämfört med 5):

- *Han reste till Amerika för mindre än fem år sedan.* (II:77)
- *Il vit un chien qui courrait après un lièvre.* (Han såg en hund som sprang efter en hare.) (XV:73)
- *Han arbetar mycket.* (III:34)

3.2.4 Interaktion mellan kvinnor och män

Kompendium i fransk grammatik innehåller 100 meningar som beskriver en interaktion mellan män och kvinnor. Vi har behandlat de meningar som innehåller ett manligt subjekt och ett kvinnligt objekt, samt de som har ett kvinnligt subjekt och ett manligt objekt. Agenter i passiva satser har ansetts vara subjekt, och subjekt i passiva satser som objekt.

I huvuddelen av dessa meningar är det mannen som är handlingens subjekt. Det är fallet till exempel i följande meningar: *Avait-il prié la jeune fille d'entrer?* (Hade han bitt flickan att komma in?) (XVIII:47); *De brev han skrivit till sin hustru är mindre intressanta än de han skrivit till sin älskarinna* (XI:11).

I vissa fall är mannen subjekt i huvudsatsen och kvinnan bisatsen, eller vice versa. Så är exempelvis fallet i följande mening: *Han behandlade sin fru som ett barn, vilket hon inte gillade* (XII:28).

Det stora flertalet av dessa meningar kan i övrigt betraktas som könsmäsigst neutrala, dvs. de förmedlar inte någon stereotyp bild av relationen mellan könen, utan beskriver en handling som torde vara neutral med avseende till genus, som till exempel *A-t-il tout raconté à Mme Dubois?* (Har han berättat allt för fru Dubois?) (VII: 19).

Materialet innehåller dock ett antal meningar som på ett eller annat sätt kan sägas spegla en stereotyp könsroll. Vad gäller de kvinnliga könsstereotyperna återfinner vi den trånande kvinnan:

- *Hon tillbringade en hel natt med att tänka på honom.* (XIV:56)

samt kvinnan som offer:

- *Det var han som mördade portvakterskan.* (XXII:27)
- *Il vit une femme qui se jetait dans la Seine.* (Han såg en kvinna som kastade sig i Seine.) (XV:278)

En annan kvinnlig könsstereotyp är den av sin man ekonomiskt beroende kvinnan, vilken kommer till uttryck i följande mening:

- *När jag får min lön, tänker min fru köpa en ny hatt.* (XXVI: 2)

Samtidigt återfinns även bilden av kvinnan som en ekonomisk resurs:

- *Sedan han gjort slut på alla sina pengar, skrev han till sin fru.* (123)
- *Han fick ett brev från svärmor. Det innehöll tvåundra francs.* (XXII:81)

Vad gäller de manliga stereotyperna, så innehåller kompendiet ett antal exempel på män som intar en maktposition i förhållande till en kvinna. Det är exempelvis fallet i följande två meningar:

- *Il a défendu à sa femme de sortir ?* (Har han förbjudit sin fru att gå ut?) (IV:27)
- *Han har tvingat henne att stanna hemma.* (XXIV:59)

Man skulle kunna kalla denna stereotyp för den patriarkale mannen. Denna återspeglas även i ett antal meningar där mannen intar en tillrättavisande attityd i förhållande till en kvinna:

- *As-tu dis à ta femme qu'elle se trompait?* (Har du sagt till din fru att hon misstog sig?) (IV:29)
- *Han fick Anne att förstå att hon har fel.* (XXI:58)
- *Min hustru torde ha misstagit sig.* (XXII:129)
- *Han försökte få henne att förstå att hon hade fel.* (XXIV: 33)

3.2.5 Sammanfattande omdöme och omarbetningsförslag

Sammanfattningsvis kan man konstatera att referenserna till kvinnliga personer är underrepresenterade i *Kompendium i fransk grammatik* samt att män och kvinnor framställs på delvis olika sätt. Män beskrivs oftare i förhållande till sina yrkesroller än vad kvinnor gör. Mäns yrken har även högre status. Kvinnor beskrivs i högre grad utifrån känslor medan männen främst beskrivs utifrån sina moraliska kvaliteter. När det gäller relationen mellan män och kvinnor, så konstaterar man att män i högre grad än kvinnor är subjekt.

Utifrån de resultat som denna genusgranskning kommit fram till vore det rimligt att *Kompendium i fransk grammatik* omarbetades i enlighet med följande:

- Harmoniering av antalet referenser till män respektive kvinnor.
- Harmoniering av antalet och arten av yrkestitlar på män respektive kvinnor.
- Harmoniering av antalet referenser till kända kvinnor respektive män.
- Omarbeting av de meningar som speglar uppenbart stereotypa kvinnliga respektive manliga attityder.

3.3 Fonologiska processer i franskan (FP)

Fonologiska processer i franskan är ett arbetskompendium som används som komplement till en introduktionsbok i fransk fonetik och uttalsövande material på A-nivån.

Fonologiska processer i franskan innehåller ett antal litterära citat. Dessa citat är samtliga hämtade ur verk skrivna av manliga författare: La Fontaine, Corneille, Lamartine, Rimbaud, Vigny, Hugo, Molière, Musset, Leconte de Lisle.

3.3.1 Könsspecifika beteckningar

Fonologiska processer i franskan innehåller 92 könsspecifika referenser, varav 37 (40%) betecknar kvinnor och 55 (60%) män. Merparten av dessa utgörs av pronomen och egennamn. 18 pronomen (*elle*) och 10 egennamn refererar till kvinnor, 22 pronomen (*il*) och 19 egennamn refererar till män. Vad gäller egennamnen, så betecknar två av dessa kända män (*Robert Martin* och *Bach*). I övrigt så innehåller materialet sju familjetermer, fyra kvinnliga: *sa femme* (hans kvinna), *maîtresse* (älskarinna), *votre fille* (er dotter), *ma fille* (min dotter), och tre manliga: *son mari* (hennes make), *ton frère* (din bror), *père* (far) samt en yrkesbeteckning som beskriver en man (*le commissaire Maigret*). Till sist innehåller materialet 9 respektive 5 substantiv som beskriver ettdera könet: *monsieur* (herre), *homme* (man), *garçon* (pojke), *héros* (hjälte) och *fille* (flicka), *fillette* (flicka), *héroïne* (hjältinna), *dame* (dam), *femme* (kvinna). Sammanfattningsvis framstår således sättet varpå de olika könen betecknas på att vara relativt likartat. Den stora skillnaden ligger i antalet referenser.

3.3.2 Egenskaper som tillskrivs kvinnor och män

Fonologiska processer i franskan innehåller relativt få adjektiv, endast 16 stycken. Merparten av dessa, 13 stycken, beskriver män. Det finns dock ingen väsentlig skillnad i vilken typ av adjektiv som beskriver de olika könen.

3.3.3 Aktiviteter som tillskrivs kvinnor och män

Givet att materialet innehåller fler manliga än kvinnliga referenser är det inte förvånande att de manliga personerna i högre grad tillskrivs olika aktiviteter än vad de kvinnliga gör. Som framgår av tabellen nedan innehåller *FP 27* meningar som beskriver en manlig persons aktiviteter, 17 som beskriver en kvinnas aktiviteter.

Tabell 4. Kvinnors och mäns aktiviteter i FP

Kvinnors aktiviteter	Mäns aktiviteter	
Resa	5 Rörelse	11
Rörelse	4 Kommunikation	9
Social aktivitet	3 Emotionell aktivitet	5
Bära kläder	3 Resa	2
Emotionell aktivitet	2	
Totalt antal aktiviteter	17 Totalt antal aktiviteter	27

Den enda avvikelse av betydelse vad gäller de aktiviteter som utförs av kvinnliga respektive manliga subjekt är att kvinnor men inte män beskrivs inom domänen för klädsel och utsmyckning, som i exempel 13 på sidan 56: *Cette dame porte une robe chic*. (Den här kvinnan bär en chic klänning.). Vid en framtida omarbetning av materialet torde det således i första hand vara av intresse att harmonisera antalet beskrivningar av kvinnliga och manliga personer som är involverade i olika aktiviteter.

3.3.4 Interaktion mellan kvinnor och män

Endast tre meningar beskriver en interaktion mellan kvinna och man och dessa är relativt neutrala till sin karaktär: *il la quitta* (han lämnade henne), *il a écrit une lettre à sa femme* (han har skrivit ett brev till sin fru), *Pensez-vous que votre fille fera un bêtise en m'épousant?* (Anser ni att er dotter gör en dumhet om hon gifter sig med mig?).

3.3.5 Sammanfattande omdöme och omarbetsförslag

Sammanfattningsvis kan man konstatera att *Fonologiska processer i franska* innehåller fler referenser till män än till kvinnor och att det bland de citerade författarna från vilka somliga exempel är hämtade inte återfinns någon kvinna. Det skulle vara önskvärt med en harmonisering av materialet på dessa båda punkter och man bör ta hänsyn till detta vid nästa omarbete-ning. Materialets beskrivningar av män och kvinnor vittnar dock inte i nämnvärd utsträckning om stereotypa könsuppfattningar.

3.4 Kurs i franskt uttal (KFU)

Kurs i franskt uttal används som textunderlag för de uttalsövningar som ingår i kursen Muntlig språkfärdighet. Den innehåller utdrag från 3 litterära verk varav ett har en kvinnlig författare (Simone de Beauvoir) och två har manliga författare (Antoine de Sainte-Exupéry och George Simenon).

3.4.1 Könsspecifika beteckningar

De fullständiga meningarna som undersökts i *Kurs i franskt uttal* innehåller 208 könsspecifika beteckningar, varav den stora merparten, 152 eller 73 % betecknar män. Endast 56, eller 23 %, refererar till kvinnor. Den övervägande delen av dessa utgörs av personliga pronomen *il* (han) och *elle* (hon). Därutöver förekommer ett antal egennamn, familjetermer och andra substantiv: *Madame*, *Monsieur*, *jeune fille* (ung flicka), *garçon* (pojke) etc. Det faktum att en så överväldigande majoritet av de könsspecifika referenserna betecknar män kan förstås som ett uttryck för en uppfattning om att ”normalmänniskan” är en man.

Bland egennamnen kan man nämna att vissa sådana refererar till historiska personligheter av manligt kön (*Napoléon*, *Richelieu*). Antalet sådana referenser är något större om man tar hänsyn till namn som förekommer utan att ingå i en fullständig mening (*Honoré de Balzac*, *Baudelaire* etc). Det förekommer emellertid inte några sådana kvinnliga personligheter. Givet att *Kurs i franskt uttal* syftar till att förklara vissa ljudmässiga egenskaper hos franskan, skulle detta givetvis kunna förklaras av de fonologiska kvaliteterna hos de nämnda namnen. Man kan emellertid samtidigt se frånvaron av kvinnliga referenser som uttryck för ett osynliggörande av kvinnor i historien.

Vad gäller yrkesbeteckningar förekommer 16 manliga sådana, vilka spänner över ett relativt brett spektra av aktiviteter: *ce peintre* (denne konstnär), *un couturier* (skräddare), *le professeur* (läraren), *ce musicien* (denne musiker), *monsieur le président* (presidenten), *étudiant en chimie* (kemistudent) *monsieur l'agent* (poliskonstapeln), *un raseur*, *le propriétaire du bar* (barägaren), *le médecin* (läkaren), *le facteur* (brevbäraren), *le maître d'hôtel*, *le/un marchand*, *le commissaire Mansuy*).

Vad gäller kvinnliga yrkesutövare återfinns endast två sådana i materialet: en portvakterska (*la concière*) och en hushållerska (*la bonne*). Materialet återspeglar således tydligt en situation där det företrädesvis är mannen som rör sig på samhällets professionella arena. Denna statistiska snedfördelning bör justeras för att spegla ett samhälle där kvinnan är aktiv på arbetsmarknaden, i synnerhet då studenterna i franska som använder materialet, vilka till övervägande del är kvinnor, torde ha en sådan ambition.

3.4.2 Egenskaper som tillskrivs kvinnor och män

Materialet innehåller en relativt sparsam mängd adjektiv som beskriver män respektive kvinnor. Symptomatiskt är dock att kvinnors yttre, men inte mäns, beskrivs på ett värderande sätt. Det är främst den kvinnliga skönheten som lyfts fram genom adjektiven *ravissante* (förtjusande) och *mignonne* (söt) i meningar som:

- *Elle est ravissante.* (Hon är förtjusande.) (165)
- *Qu'elle est mignonne!* (Vad söt hon är!) (166)

Det faktum att kvinnor, men inte män, beskrivs på detta sätt speglar ett förhållande där kvinnans sociala kapital i hög grad var kopplat till skönhetsens arena. Dessa meningar och den människosyn de speglar blir extra framträdande med tanke på det relativt låga antal referenser till kvinnor som finns i materialet.

3.4.3 Aktiviteter som tillskrivs kvinnor och män

Vad gäller de aktiviteter som beskrivs för kvinnor respektive män, så karakteriseras *KFU* av en viss statistisk snedfördelning. Som framgår av tabell 3 är det främst män som utför olika typer av aktiviteter. Materialet beskriver i 48 fall en man som utför en aktivitet, men innehåller bara 22 referenser till en aktivitet utförd av en kvinna. Dessutom utför män och kvinnor inte samma typer av aktiviteter. Till exempel så är det kvinnorna som står för merparten av de emotionella aktiviteterna:

- *Elle s'est mise en colère.* (Hon blev arg.) (153)

Männens handlingar är istället i högre grad kopplade till det semantiska fältet rörelse:

- *Avec qui est-il parti?* (Med vem har han rest?) (59)

Tabellen här nedan visar vilka typer av aktiviteter som utförs av kvinnor respektive män i *KFU*.

Tabell 5. *Aktiviteter som utförs av män och kvinnor i KFU*

Kvinnors aktiviteter	Mäns aktiviteter	
Emotionell aktivitet	6 Rörelse	16
Kommunikation	5 Kommunikation	6
Rörelse	4 Perception	6
Perception	3 Mental aktivitet	5
Handel	2 Arbete	4
Mental aktivitet	1 Fysisk aktivitet	4
Social aktivitet	1 Förplägning	4
	Social aktivitet	2
	Emotionell aktivitet	1
Totalt	22 Totalt	48

3.4.4 Interaktion mellan kvinnor och män

KFU innehåller inte mer än ett fåtal meningar som beskriver en interaktion mellan en kvinnlig och en manlig person och dessa meningar ger inte uttryck för några stereotypa könsroller.

3.4.5 Sammanfattande omdöme och omarbetsningsförslag

Avslutningsvis kan man konstatera att *KFU* innehåller vissa statistiska snedfördelningar vad gäller beskrivningen av kvinnliga och manliga personer. För det första är antalet referenser till manliga personer betydligt fler än de till kvinnliga personer. För det andra beskrivs manliga men inte kvinnliga kända personligheter. För det tredje beskrivs manliga men inte kvinnliga personer i rollen av yrkesutövare. Vad gäller de egenskaper som tillskrivs kvinnliga och manliga personer, beskrivs de senare men inte de förra i hög grad utifrån sina yttre attribut, särskilt sin skönhet. När det slutligen gäller de aktiviteter som män och kvinnor utför, så kan man konstatera att kvinnor i högre grad än män är involverade i emotionella aktiviteter, medan de manliga personerna mer ofta är engagerade i olika typer av rörelser. Utan att innehålla meningar som i sig kan anses nedvärderande av det ena eller det andra könet, så förmedlar *KFU* således stereotypa könsroller där kvinnan främst agerar i den privata och i den emotionella sfären, medan mannen agerar i det offentliga och inte beskrivs utifrån sina yttre attribut. Vid en omarbetsning av materialet skulle mycket således kunna vinnas på att ta hänsyn till genusaspekten och harmonisera antal och typ av könsspecifika referenser.

3.5 Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan man konstatera att de granskade undervisningsmaterialen innehåller element som inte är neutrala ur genussynpunkt. Vissa gemensamma drag har framkommit i denna fråga. För det första innehåller alla tre läroböckerna fler referenser till män än till kvinnor. För det andra, är det främst män som beskrivs i egenskap av yrkesutövare. För det tredje beskrivs kvinnor i långt högre utsträckning än män på ett värderande sätt i förhållande till sina yttre egenskaper (*vacker, ful*). För det fjärde är de historiska eller samtida erkända personligheterna som omnämns övervägande av manligt kön. Till sist är antalet litterära citat hämtade i första hand från manliga författare, även om *Kurs i franskt uttal* har en (på tre) kvinnlig författare. Det står således klart att dessa läromedel, vad gäller genusaspekten, återspeglar värderingar som inte motsvarar dagens.

4. Granskning av det tyska materialet

4.1 Inledning och granskningsmetod

Materialet som granskats används på delkursen ”Grammatik” (4 p) på kursen Tyska A (20 p) vid Uppsala universitet. De avses bidra både till studenternas språkfärdighetsträning och till deras förståelse av den tyska grammatiken. Övningarna ska underlätta tillämpningen av de grammatiska strukturer de studerar i sin lärobok, Folke Freunds och Birger Sundqvists *Tysk grammatik* (1995, tredje upplagan)

Andersson, Bo (2003-2004): *Material i tysk grammatik*, Tyska institutionen, Uppsala universitet. (MTG)

Andersson, Bo (1992): *GraTys. Valda övningar i tysk grammatik*, Tyska institutionen, Uppsala universitet.

Kompendiet *Material i tysk grammatik* behandlar både formlära och syntax. Det består av grammatiska översikter med exempel i omedelbar anslutning samt olika sorters övningar till de olika grammatiska kategorierna. Övningar där ändelser och ord ska ifyllas i en tysk text blandas med övningar där svenska meningar ska översättas till tyska. Sammanlagt omfattar materialet 240 sidor.

GraTys. Valda övningar i tysk grammatik är ett databaserat undervisningsmaterial som består av 52 övningar på olika grammatiska kategorier med totalt 1217 flervalsuppgifter. Materialet täcker hela den tyska grammatiken, och innehåller också vissa övningar i allmän grammatik där svenska exempel används. *GraTys* är ett självstudiematerial som inte tas upp särskilt ingående i undervisningen, men som av lärarna starkt rekommenderas till studenterna, eftersom det på ett mycket bra sätt kan hjälpa dem att öva in många olika grammatiska strukturer.

En viktig anledning till att detta material har valts för den här granskningen är att ändringar kan göras i det. Upphovsrätten finns nämligen hos en författare som är verksam vid institutionen. Studenter på kursen Tyska A möter förstås också andra typer av texter: litterära verk, ordböcker och olika språk- resp. litteraturvetenskapliga texter. Att dessa inte granskas här har

dels att göra med att de inte kan omarbetas, dels att granskningen av dem skulle ta alltför stora resurser i anspråk.

De ovan nämnda tyska läromedlen har granskats på samma sätt som de franska i kapitel 3. Först kartläggs antalet referenser till manliga resp. kvinnliga personer och därefter diskuteras vilka slags referenser som görs till manliga resp. kvinnliga personer; undersökningen är alltså både kvantitativ och kvalitativ. Därefter tas upp vilka adjektiv de manliga och kvinnliga personerna beskrivs med, vilka aktiviteter dessa personer utför och hur deras interaktion med varandra ser ut. Även dessa delundersökningar har både en kvantitativ och en kvalitativ komponent. Granskningen är alltså liksom i kapitel 3 indelad i fyra avsnitt: könsspecifika beteckningar, egenskaper som tillskrivs män och kvinnor, mäns och kvinnors aktiviteter samt interaktion mellan män och kvinnor.

Endast exempel där könet på en person är direkt utsagt har tagits med – vilket också påpekas i den franska delen. Detta gör att inga pronomen i första eller andra person har beaktats, om det inte på annat håll i meningen explicit utsägs vilket kön personen har. Detta trots att det i en del fall varit betydligt troligare att personen tillhört det ena könet än det andra. Till exempel har pronomenet *mir* i följande mening därför inte klassificerats: *Zu meinem Geburtstag hat mir Martin schöne Blumen geschickt.* (Till min födelsedag skickade Martin vackra blommor till mig.) På samma sätt har inte yrkes- och andra beteckningar medtagits som inte explicit utsäger personens kön. Därför har t.ex. inte *poeten* i följande mening klassificerats: *Poeten var betagen i hennes skönhet.*

Först granskas i det följande Anderssons *Material i tysk grammatik* och därefter *GraTys*-materialet.

4.2 Kompendiet *Material i tysk grammatik*

Exemplen i detta material uppfyller i huvudsak väl Uppsala universitets jämställdhetsplans mål för undervisningsmaterial, dvs. förenlighet med könsmedveten pedagogik. Här finns inga exempel med sexuellt innehåll och inga direkt diskriminerande exempel mot personer av något kön. Dessutom finns mycket få exempel som förmedlar en stereotyp bild av män och kvinnor eller av relationen mellan könen. Däremot är inte antalet exempel könsmissigt neutralt – exemplen med manliga personer är betydligt fler än de med kvinnliga.

4.2.1 Könsspecifika beteckningar

I detta avsnitt tas upp vilka könsspecifika beteckningar som finns i materialet. Dessa delas här in i pronomen, egennamn (i sin tur uppdelade i förnamn, efternamn samt namn på kända, en fiktiva, personer), familjebeteckningar,

dvs. ord som *Schwester* (syster) och *Vater* (far), yrkesbeteckningar, könsbestämmande beteckningar som *Frau* (kvinna) och *Junge* (pojke) samt övriga referenser till könsspecifika personer som förekommer i kompendiet. Ur tabell 6 framgår antalet referenser till dessa kategorier. Det totala antalet könsspecifika referenser är 614, och därav är 376 (61%) manliga och 238 (39%) kvinnliga.

Tabell 6. Antal förekomster av manliga och kvinnliga personer i MTG

	Manliga		Kvinnliga	
Personligt pronomen	190	(51%)	86	(36%)
Egennamn: Förnamn	81	(22%)	83	(35%)
Egennamn: Efternamn	4	(1%)	0	(0%)
Egennamn: Kända (även fiktiva) personer	21	(6%)	13	(5%)
Familjebeteckning	16	(4%)	30	(13%)
Yrkesbeteckning	22	(6%)	3	(1%)
Könsbestämmande beteckning	20	(5%)	16	(7%)
Övrigt	22	(6%)	7	(3%)
Totalt	376		238	

Personliga pronomen är de oftast förekommande könsspecifika beteckningarna för de manliga personerna med 190 förekomster. Av dessa utgörs hela 119 av pronomenet *er* (han), vilket visar att de manliga personerna mycket ofta är subjekt, eftersom detta är nominativformen. I övrigt förekommer *ihn* (honom, akkusativform) 22 gånger, *den* (honom, akkusativform) 1 gång, *ihm* (honom, dativform) 28 gånger och de svenska *han* 12 gånger och *honom* 8 gånger. Objektsformerna (*ihn*, *ihm*) är alltså sinsemellan ungefär lika vanliga, men betydligt mindre ofta förekommande än subjektformen (*er*), som studenterna alltså får mer träning på.

De kvinnliga pronomina är betydligt färre och domineras mycket starkt av *sie* (hon), som utgör 63 av totalt 86 förekomster. Andelen subjektformer bland de kvinnliga pronomina (*sie* och *hon*) är 83%, vilket är något högre än bland männen där andelen är 69%.⁹

I kompendiet förekommer många förnamn; enligt vårt intryck ovanligt många för att vara i grammatiskt övningsmaterial. Detta tillsammans med de många pronomina och den ringa användningen av efternamn (endast fyra förekomster) bidrar till det informella intrycket av dessa grammatikexempel. De manliga förnamnen uppvisar stor variation – ganska sällan återkommer samma namn. Bland de kvinnliga förnamnen är variationen mindre; namnen *Elfriede* och *Eva* förekommer flest antal gånger – 11 resp. 7. Åtminstone den höga frekvensen för namnet *Elfriede* torde ge en viss igenkänningseffekt hos studenterna. Dessa två namn är också representanter för de två mycket olika

⁹ I avsnitt 4.2.3 undersöks subjekt-objektsförhållandet för alla könsspecifika beteckningar, alltså inte bara pronomina.

typer av förnamn som är karakteristiska både för manliga och kvinnliga personer i materialet: dels ålderdomliga, dels helt moderna namn. *Elfriede* är en typisk representant för de ”gammalmodiga” namn som innehas av mycket få personer i dagens studentålder i det tyska språkområdet men som finns i ganska rikt mått i det här materialet. Genom att sådana för yngre personer mycket ovanliga namn kombineras med typiska studentaktiviteter uppkommer i vissa fall små komiska effekter: *Seid ihr mit eurem Aufsatz schon fertig, Hildegund und Wolf-Dietrich?* (Är ni redan färdiga med er uppsats, Hildegund och Wolf-Dietrich?).¹⁰ Även om de mycket ovanliga namnen förekommer oftare på de kvinnliga personerna (t.ex. *Kunigunde, Sieglinde, Constanze*), finns de också på de manliga (t.ex. *Theodor, Ewald*). Vanliga namn (t.ex. *Peter, Katharina*) överväger dock både för de kvinnliga och manliga personerna.

Inom kategorin namn på kända (inkl. fiktiva) personer finns det fler män än kvinnor (21 mot 13). Sedan skiljer sig männen och kvinnorna inom kategorin också åt. Vad gäller historiska personligheter finns nästan enbart män, framför allt sådana med kulturellt renommé, t.ex. *Goethe* och *Ludwig van Beethoven*. Bland de kvinnliga ligger tyngdpunkten istället på fiktiva personer; t.ex. nämns *Pippi Langstrumpf, Rotkäppchen* (Rödluvan) och *Isolde*.

Den enda könsspecifika titel som förekommer i materialet är *Herr*, och sammanlagt bara 3 gånger. Även denna låga frekvens bidrar förstås till den informella ton som präglar exemplet.

Den vanligaste familjebeteckningen är bland de manliga personerna faktiskt *Onkel* (6 förekomster, inkl. 1 av svenska ekvivalenten *farbror*), medan *Schwester* (11 förekomster, inkl. 4 av svenska ekvivalenten *syster*) är vanligast bland de kvinnliga. Variationen är ganska stor mellan olika familjetermer, vilket får anses som ett plus för materialet.

När det gäller frågan om hur män och kvinnor skildras, är det intressant att jämföra antalet familjetermer med antalet yrkesbeteckningar. Det visar sig att kvinnliga personer överväger bland familjebeteckningarna (30 mot 16), medan manliga personer förekommer oftare bland yrkesbeteckningarna (22 mot 3). Detta speglar förstås kvinnors traditionellt sett större tillhörighet i den privata sfären och mäns i den offentliga, men eftersom ju detta har ändrats kraftigt i samhället under de senaste 40 åren genom kvinnors intåg och etablering på arbetsmarknaden (i synnerhet i Sverige, men även i Tyskland), borde förstås även ett verk som detta kompendium innehålla fler referenser till kvinnliga yrkesarbetande personer. Majoriteten av studenterna på kursen Tyska A är kvinnor och de bör förstås i undervisningsmaterialet få möta ett stort antal yrkesbeteckningar som de själva kan tänkas få i sin kommande yrkesverksamhet.

¹⁰ Humör i grammatiska exempel är förstås inte att underskatta som medel för att underlätta studenters inläring av grammatik. Exempelen utgör nog den största möjligheten för en grammatikförfattare att göra grammatiken rolig (jämför Freund 1983).

De flesta könsspecifika yrkesbeteckningar syftar alltså på manliga personer. Bland dessa beteckningar finns en mycket stor variation – knappast någon nämns mer än en gång. Detta är förstås ur pedagogisk synpunkt mycket bra; studenterna bör förstås möta ett stort urval av yrkestillhörigheter från olika sektorer. Här betecknar dock över hälften av exemplen utövare av högstatusyrken (t.ex. *Schriftsteller* (författare), *Tenor*, *Philosoph*, *Doktor*, *Chef*, *Präsident*), och ytterst få yrken med lägre status (*Friseur*). De få kvinnliga yrkesbeteckningar som förekommer rör också yrken med hög status: *Ärztin* (läkare) och *Direktorin*. Detta är alltså femininformer av två högstatusyrken som traditionellt förknippas med män.

Endast ett fåtal olika könsbestämmande beteckningar förekommer: *Frau* (kvinna), *Mädchen* (flicka), *väninna*, *Mann*, *Junge* (pojke), *Herr*, men dessa är istället ganska vanliga. Här finns det inga skillnader i frekvens mellan män och kvinnor. Det gör det däremot vad gäller förekomsterna under rubriken ”Övrigt”. Medan bara tre olika kvinnliga beteckningar klassificerats här (*Frauchen* (matte), *Kranke* (den sjuka), *Freundin* (väninna), tillsammans 7 förekomster), så finns det 22 termer som bestämmer män som hör till den här kategorin. Ganska många av beteckningarna rör olika former av relationer (*Bekannte*, *Fremder* (främling), *Freund* (vän), men även t.ex. nationalitetsbeteckningar (*Schwede* (svensk), *Österreicher*). I den här kategorin är det alltså inte bara fler referenser till män, utan också en större variation bland de manliga beteckningarna.

Sammanfattningsvis kan framhållas att majoriteten av de könsspecifika beteckningarna för både kvinnor och män i kompendiet utgörs av pronomen och förnamn. Beteckningar med sexuellt innehåll saknas, och beteckningar med en tydligt patriarkalisk struktur lyser med sin frånvaro. Dock råder en statistisk snedfördelning: materialet innehåller betydligt fler referenser till manliga än kvinnliga personer. Kvinnorna är oftare än männen beskrivna med en term från familjesfären, medan istället männen överväger när det gäller yrkesbeteckningar och referenser till kända och fiktiva personer. Här återspeglas på ett statistiskt plan alltså ganska traditionella könsroller som ger kvinnor en tydligare plats i familjen men en mindre synlig i arbetslivet.

4.2.2 Egenskaper som tillskrivs män och kvinnor

Liksom i kapitel 3 studeras även här vilka egenskaper som de manliga respektive kvinnliga personerna tillskrivs. Adjektiv såväl i attributiv som predikativ funktion tas upp i den här granskningen, precis som i den franska undersökningen. Som exempel på dessa funktioner finns i följande mening först ett adjektiv i attributiv funktion och därefter ett i predikativ: *Den gamle mannen var sjuk*.

Det visade sig här att den attributiva funktionen var den överlägset vanligaste. För de manliga personerna fanns 16 adjektiv i attributiv och 3 i predi-

kativ funktion. För de kvinnliga personerna var antalet 6 respektive 0.¹¹ Även om man tar hänsyn till att det finns fler manliga än kvinnliga personer i materialet så karakteriseras de manliga personerna alltså något oftare med ett adjektiv. Dessa är dock ofta väldigt ”allmänna” – *nett* (trevlig), *alt* (gamal), *freundlich* (vänlig) m.m. – och det finns ingen skillnad mellan könen angående dessa.

I fyra fall i kompendiet kommenteras utseendet på en person, två fall rör manliga personer och två kvinnliga: *einem schönen Prinzen, der schönen Dame, den vackre unge mannen, hübsche Studentin* (snygg kvinnlig student). Detta kan tyckas jämställt, men meningen där den vackre prinsen förekommer får anses vara något könsstereotyp för det kvinnliga subjektet: *Als Mädchen träumte ich immer von einem schönen Prinzen.* (Som flicka drömde jag alltid om en vacker prins.)

4.2.3 Aktiviteter som tillskrivs män och kvinnor

I det här avsnittet står följande fråga i fokus: Finns det några skillnader mellan vilka aktiviteter som (oftast) tillskrivs de manliga och de kvinnliga personerna i exempelmeningarna? För att kunna besvara den frågan har alla aktiviteter som utförs i exempelmeningarna av personer med könsspecifika beteckningar klassificerats, på samma sätt som i kapitel 3. Den här klassificeringen får anses vara förhållandevis grov och syftar enbart till att ge en översiktlig bild av inom vilka övergripande aktivitetsområden exemplen befinner sig. Ur tabell 7 framgår vilka kategorier av aktiviteter som utfördes av manliga respektive kvinnliga personer i kompendiet.

¹¹ Det kan tyckas att detta är mycket låga siffror för antalet egenskaper som tillskrivs män resp. kvinnor i ett material på 614 könsspecifika benämningar (se avsnitt 4.2.1). Av dessa är det dock många som får ett bestämningsord i form av ett possessivt pronomen som t.ex. *mein* (min), *sein* (hans), *ihr* (hennes), *unser* (vår). De possessiva pronominas popularitet i grammatiska exempelmeningar torde bero på att de bidrar både med en relations- och en konkretningskomponent till meningen.

Tabell 7. Mäns och kvinnors aktiviteter i MTG

	Mäns aktiviteter		Kvinnors aktiviteter	
Kommunikation	19	(14%)	15	(17%)
Mental aktivitet	20	(15%)	14	(16%)
Rörelse	21	(15%)	9	(10%)
Resande	21	(15%)	5	(6%)
Varseblivning	5	(4%)	4	(5%)
Social aktivitet	26	(19%)	23	(26%)
Arbete	4	(3%)	3	(3%)
Fysisk aktivitet	11	(8%)	5	(6%)
Emotionell aktivitet	7	(5%)	4	(5%)
Förplägning	0	(0%)	2	(2%)
Handel	2	(1%)	3	(3%)
Totalt	136		87	

Tabell 7 visar att det i exempelmeningarna finns vissa skillnader mellan mäns och kvinnors aktiviteter. Män är mer representerade under de sinsemellan närbesläktade kategorierna Rörelse, Resande och Fysisk aktivitet, medan kvinnor utför procentuellt sett fler sociala och kommunikativa aktiviteter. Dessa skillnader är relativt små (förutom vid kategorin Resande), men avspeglar ändå ett traditionellt könsmonster av mannen som den mer rörlige, och kvinnan som den relationsinriktade. Anmärkningsvärt är här det låga antalet aktiviteter i kategorin Arbete – både för män och kvinnor utspelas väldigt få exempelmeningar i arbetssfären.

Det finns ett antal meningar i kompendiet där innehållet ur genussynvinkel går tydligt mot det förväntade mönstret. Som angavs i kapitel 2 ser vi sådana meningar som viktiga motexempel i ett grammatiskt undervisningsmaterial – de visar på att verkligheten också kan se ut på ett könsmässigt annorlunda sätt. Det bör dock inte finnas alltför många exempel av denna sort eftersom de då sammantaget kan ge studenten intrycket att hela materialet ger en idealiserad bild av förhållandet mellan könen med liten överensstämmelse med verkligheten. Meningar som går emot en könsstereotyp kallar vi här ”motståndsmeningar”. Tre exempel ur kompendiet:

- *Freddie hat den Faden durch das Nadelohr durchgezogen.* (Freddie trädde tråden genom nålsögat.)
- *Karin kauft einen neuen Porsche.* (Karin köper en ny Porsche.)
- *Min svärfar kommer till oss och stannar en hel månad, är jag rädd.*

Det finns också motståndsmeningar där det inte är subjektets utan objektets könstillhörighet som är det inte förväntade: *Die Polizei klagte die ältere Frau des Diebstahls an.* (Polisen anklagade den gamla damen för stölden.) Denna mening är för övrigt unik för hela kompendiet – det är den enda där en kriminell person inte är manlig (jämför även avsnitt 4.3.1).

Här intresserar oss också frågan i vilken grad representanter för respektive kön utgör grammatiskt subjekt respektive objekt. Därför klassificerades alla könsspecifika personer i materialet utifrån om de utgjorde subjekt eller någon form av objekt i respektive mening. I passiva satser klassificerades agenten som subjekt, eftersom den motsvarar den satsdelen i en aktiv sats, och av samma anledning klassificerades passiva satsers subjekt som objekt. Det visade sig att 242 manliga och 156 kvinnliga personer fungerade som subjekt i meningarna, och att 90 manliga och 56 kvinnliga personer hade objektsfunktion. Kvinnorna utgjorde därmed 39% av subjekten och 38% av objekten – någon nämnvärd skillnad i satsdelsfunktion mellan de båda könen kunde alltså inte fastställas.

Sammanfattningsvis visar kompendiet när det gäller de könsspecifika personernas aktiviteter i huvudsak upp könsmässig neutralitet. Dock övervägde männen i kategorierna Resande och Fysisk aktivitet, medan kvinnorna var svagt överrepresenterade i kategorin Social aktivitet.

4.2.4 Interaktion mellan män och kvinnor

I det här avsnittet specialstuderas hur interaktionen mellan könen ser ut i de exempelmeningar där både män och kvinnor förekommer, och dessutom utgör olika satsdelar. I dessa meningar ställs skildringen av förhållandet mellan könen på sin spets. I fokus står följande frågor: Vilket kön utgör i dessa fall oftast satsens grammatiska subjekt? Vilka aktiviteter utförs i de exempelmeningar där både män och kvinnor är representerade? Finns här några stereotypa bilder av relationen mellan könen?

Här har därför dels alla meningar i materialet noterats, där det finns ett manligt subjekt och ett kvinnligt objekt, dels alla där det finns ett kvinnligt subjekt och ett manligt objekt. Agenter i passiva satser har härvidlag klassificerats som subjekt, och subjekt i passiva satser som objekt, precis som i avsnitt 4.2.3.

Något överraskande visade sig meningarna med kvinnligt subjekt och manligt objekt vara fler än de med manligt subjekt och kvinnligt objekt: 16 mot 9. Av dessa 25 meningar var 3 i passiv form. Antalet meningar här kan tyckas vara väldigt litet i ett material på 240 sidor, men då bör man tänka på att en del exempelmeningar inte alls har mänskliga subjekt, och att sådana som har det ofta använder icke könsspecifika personliga eller possessiva pronomen som t.ex. *ich* (jag), *dich* (dig), *wir*, *uns*, *dein*, *unser* (vår). Och bland meningarna med en könsspecifik beteckning är de som innehåller ytterligare en sådan, och dessutom med en person av motsatt kön, naturligtvis en minoritet.

Aktiviteterna som utförs i de här exempelmeningarna med en man-kvinna-interaktion är mycket varierande, men en stor majoritet av dem har det gemensamt att de rör kommunikation och social samvaro i privatsfären. Två exempel: *Seiner Freundin hat Fredrik kein Geschenk zum Geburtstag*

gegeben. (Fredrik gav inte sin flickvän någon present på födelsedagen.) *Manfreds nya flickvän har lärt honom nederländska*. Exempel från arbetslivet saknas intressant nog helt i dessa meningar, alltså även i meningarna med manligt subjekt och kvinnligt objekt. Några meningar med en stereotyp bild av relationen mellan könen kunde inte identifieras.

4.2.5 Sammanfattande omdöme och omarbetsningsförslag

Exemplen i kompendiet *Material i tysk grammatik* uppfyller ur de flesta synvinklar kravet på genusmedveten pedagogik. Meningar med sexuell innehåll eller sådana som uppvisar patriarkaliska strukturer saknas helt. Det finns också mycket få exempelmeningar som kan sägas förmedla en stereotyp bild av män och kvinnor eller av relationen mellan könen. Dock finns här en statistisk snedfördelning – exemplen med manliga personer är betydligt fler än de med kvinnliga, och detta bör ändras successivt i den kontinuerliga uppdateringen av kompendiet. Särskilt viktigt får det anses vara att det kommer till fler kvinnliga yrkesbeteckningar och manliga familjetermer. Dock ska påpekas att den rådande snedfördelningen knappast är märkbar för studenterna, utan antagligen bara framträder vid en statistisk analys som denna.

Beträffande egenskaperna som de kvinnliga respektive manliga personerna tillskrivs, fanns det inte heller några könsmissiga skillnader. Dock var adjektiven som beskriver de manliga personerna betydligt fler.

Vad personernas aktiviteter anbelangar fanns det endast mycket små könsbundna skillnader. En noterbar olikhet bestod dock i att männen var överrepresenterade i kategorierna Resande och Fysisk aktivitet, kvinnorna däremot inom Social aktivitet. Dock ska här också nämnas att det i materialet finns ett antal s.k. ”motståndsmeningar”, i vilka en representant för ett i sammanhanget icke förväntat kön är den agerande. Dessa visar på ett könsmissigt alternativ till rådande förhållanden.

När det gäller interaktionen mellan män och kvinnor i de meningar där båda könen förekommer (som olika satsdelar) fanns det mer exempel på kombinationen kvinnligt subjekt och manligt objekt än den motsatta. Några könsmissigt stereotypa skildringar av könen i dessa meningar fanns ej.

4.3 *GraTys* – ett databaserat självstudiematerial i tysk grammatik

Detta materials exempelmeningar påminner om de i kompendiet *Material i tysk grammatik* – upphovsmannen är ju densamme. Inte heller det här materialet är i behov av några större omarbetningar för att uppnå målen för undervisningsmaterial i jämställdhetsplanen. Något sexuellt innehåll förekom-

mer inte, och inte heller framträder några patriarkaliska eller diskriminerande strukturer i meningarna. Det finns också mycket få exempel på stereotypa beskrivningar av kvinnor respektive män. Vad gäller antalet referenser till kvinnor respektive män är dock materialet i likhet med kompendiet inte statistiskt neutralt, vilket vi kommer att se i det följande.

4.3.1 Könsspecifika beteckningar

Sammantaget finns i *GraTys* 465 könsspecifika referenser, varav 286 (62%) till manliga personer och 179 (38%) till kvinnliga. Denna skillnad liknar den i det ovan granskade kompendiet och kan sägas vara ganska stor. I tabell 8 förtecknas referenserna till manliga respektive kvinnliga personer.

Tabell 8. *Antal förekomster av manliga och kvinnliga personer i GraTys*

	Manliga		Kvinnliga	
Personligt pronomen	73	(26%)	39	(22%)
Egennamn: Förnamn	47	(16%)	34	(19%)
Egennamn: Efternamn	5	(2%)	2	(1%)
Egennamn: Kända (även fiktiva) personer	13	(5%)	6	(3%)
Familjebeteckning	41	(14%)	58	(32%)
Yrkesbeteckning	62	(22%)	19	(11%)
Könsbestämmande beteckning	17	(6%)	18	(10%)
Övrigt	28	(10%)	3	(2%)
Totalt	286		179	

Som framgår ur tabell 8 är de könsspecifika pronomina – *er* (han), *ihn* (honom, akkusativform), *ihm* (honom, dativform), *sie* (hon), *ihr* (henne) – också i *GraTys*-materialet mycket vanliga. De manliga pronomina är betydligt vanligare än de kvinnliga (73 förekomster mot 39). Subjektsformerna är här precis som i kompendiet genomgående betydligt vanligare än objektsformerna. I grammatiska exempelmeningar tycks det finnas en norm att ha ett mänskligt subjekt som utför en handling mot andra personer eller föremål. Av alla *GraTys* 964 meningar har hela 716 ett mänskligt subjekt (därav endast 2 agenter i passiva satser). De mänskliga subjekten ger förstås grammatikexemplen en hög grad av konkretion.

Vad egennamnen beträffar, framgår ur tabell 8 att förnamn är mycket vanligare än efternamn bland båda könen, precis som i kompendiet. Förnamnen är till stor del sådana som ofta bärs av unga människor i Sverige och de tysktalande länderna, varför detta namnskick bidrar till den informella tonen i materialet. Dock finns liksom i kompendiet även här några mycket ovanliga namn med (t.ex. *Adalbert* och *Waltraud*), antagligen för att de genom kom-

binationen med aktiviteter typiska för yngre personer kan ge en viss humoristisk effekt (se också avsnitt 4.2.1).

Alla efternamnen föregås av titlarna *Herr* eller *Frau*, och även bland dessa namn är den manliga formen vanligast: 5 förekomster mot 2.

Kända personer används i en del exempelmeningar, och då företrädesvis manliga historiska personer och författare, t.ex. *Luther*, *Goethe*, *Gustav III*, *Hegel*, *H.C. Andersen*, *Fallada*. Även tre kvinnliga historiska gestalter förekommer: *Leni Riefenstahl*, *Birgitta Birgersdotter* (Heliga Birgitta) och *Louise Ulrike* (Lovisa Ulrika). Några fiktiva personer förekommer också, både manliga och kvinnliga: *Robin Hood*, *Rotkäppchen* (Rödgluvan), *Gregor Samsa* (i Kafkas novell *Förvandlingen*).

Jämför man antalet yrkes- och familjebeteckningar för de båda könen med varandra, ser man att mönstret från kompendiet upprepar sig: Antalet män överväger starkt vad yrkesbeteckningarna beträffar (62 mot 19), medan antalet kvinnor är större angående familjebeteckningarna (58 mot 41). Andelen familjebeteckningar är här betydligt högre än i kompendiet för båda könen. Bland dessa är *Schwester* vanligast med 13 förekomster (inkl. 1 av svenska ekvivalenten *system*) före *Mutter* (12 förekomster inkl. 2 av svenska ekvivalenten *mamma*) och *Vater* (12 förekomster). Även om antalet kvinnliga familjebeteckningar är större än det för män så skildras alltså inte kvinnor oftare som mödrar än vad män skildras som fäder. Till intrycket att det är ganska många unga personer i exemplen bidrar faktumet att orden *Freund* (pojkvän) och *Freundin* (flickvän) är relativt vanligt förekommande; båda har 7 förekomster.

Det finns i *GraTys*-materialet en del skillnader mellan vilka slags yrken kvinnor och män tillskrivs. För kvinnor nämns några traditionellt kvinnliga yrken – *Krankenschwester* (sjuksköterska), *Verkäuferin* (affärsbiträde) och *Sekretärin* – samt några som kan sägas höra till kultursektorn i vid bemärkelse: *Schriftstellerin* (författarinna), *Rocksängerin*, *Heilige* (helgon), *Schauspielerin* (skådespelerska), *Französischlehrerin* (fransklärlarinna), men inte många fler. För de män som förekommer i exemplen finns det däremot många fler olika yrkesbeteckningar och andra samhällspositionsangivelser. Mycket ofta handlar det om statusfyllda positioner: *Graf* (greve), *Autor* (författare), *König* (kung), *Prinz*, *Chef*, *Theologe*, *rektor*, *Professor*, *Außenminister* (utrikesminister), *Geistlicher* (präst), *Gelehrter* (lärd person), *Vorsitzender* (ordförande), *Arzt* (läkare), *Beamter* (ämbetsman), *Direktor*, *Rechtsanwalt* (advokat), *Staatschef*, *Kommissar*. För traditionellt manliga yrken med mindre status finns det relativt få exempel, fastän dessa yrken naturligtvis är mycket vanligare i samhället: *Briefträger* (brevbärare), *Fahrer* (chaufför), *Elektriker*, *Bäcker* (bagare), *Kellner* (servitör), *Fischer* (fiskare). För kriminella personer finns en del exempel (som också ibland förekommer mer än en gång), och de allra flesta är i maskulin form: *Gefangener* (fånge), *Dieb* (tjuv), *Einbrecher* (inbrottsjuv), *Mörder*, *Täter* (gärningsman). Så är även exemplen för sjuka personer: *Kranker* (sjuk person), *Irrer* (sinnesförvirrad

person) eller förolyckade personer (*Verunglückter*). Även de fåtaliga nationalitetsbeteckningarna i materialet är uteslutande i maskulin form: *Franzose* (fransman), *Däne* (dansk).

Vidare återkommer i *GraTys*-materialet några könskaraktäriserande beteckningar relativt ofta: *Mann*, *Frau*, *Junge* (pojke), *Mädchen* (flicka). Även pronomina samt vissa familjetermer återkommer ju som tidigare nämnts rikligt i *GraTys*, men i övrigt uppträder beteckningar sällan mer än en gång; variationen av beteckningar är inom flera kategorier stor i *GraTys*-materialet.

I en kompletterande enkät till ett antal studenter på kursen Tyska A om *GraTys*-materialet ställdes frågan om i vilken grad materialet kunde sägas vara innehållsmässigt könsneutralt. Påfallande många ansåg materialet vara i hög grad könsneutralt, vilket måste sägas vara ett ganska starkt indicium för att den statistiska snedfördelningen som ovan diskuterats knappast märks av användaren av undervisningsmaterialet. Åtminstone inte när det som här är antalet män som överväger.

4.3.2 Egenskaper som tillskrivs män och kvinnor

Antalet adjektiv som beskriver män och kvinnor i *GraTys*-materialet är litet; sammanlagt finns endast 23 stycken som refererar till män och 19 till kvinnor. Av de manliga är det 18 som har attributiv funktion, och bara 5 har predikativ. Av de kvinnliga har 16 attributiv funktion och 3 predikativ.

Adjektiven tar ofta fasta på ålder eller personliga karaktärer – *der alte Mann* (den gamle mannen), *mein bester Freund* (min bästa vän), *den gamla damen*, *die junge Frau* (den unga kvinnan). De kan inte sägas innehålla några påtagliga könsstereotyper. I *GraTys* förekommer dock tre beskrivningar av personers utseende och alla gångerna är det kvinnliga personers skönhet som tematiseras: *mit dessen schöner Schwester* (med vilkens vackra syster); *eine neue, schöne Frau* (en ny, vacker kvinna); *ein wunderschönes Mädchen* (en underbart vacker flicka). Det här är få fall, men då det gäller en kategori där kvinnor traditionellt har stereotypiserats starkt i grammatikexempel, kan även dessa fall anses vara något olyckliga.

4.3.3 Aktiviteter som tillskrivs män och kvinnor

De manliga personerna utför fler aktiviteter än de kvinnliga, 121 mot 80, vilket ganska väl motsvarar männens högre förekomst totalt. I tabell 9 förtecknas vilka slags aktiviteter som de manliga och kvinnliga personerna utför i *GraTys*-materialet.

Tabell 9. *Mäns och kvinnors aktiviteter i GraTys*

Aktiviteter	Mäns aktiviteter		Kvinnors aktiviteter	
Kommunikation	21	(17%)	14	(18%)
Mental aktivitet	14	(12%)	14	(18%)
Rörelse	12	(10%)	9	(11%)
Resande	2	(2%)	3	(4%)
Varseblivning	2	(2%)	2	(2%)
Social aktivitet	24	(20%)	16	(20%)
Arbete	9	(7%)	0	(0%)
Fysisk aktivitet	10	(8%)	13	(16%)
Emotionell aktivitet	7	(6%)	4	(5%)
Förplägning	4	(3%)	2	(2%)
Handel	6	(5%)	3	(4%)
Totalt	121		80	

Ur tabell 9 framgår vissa könsmissiga skillnader. En består i att det endast är män som utför aktiviteter som hänför sig till kategorin Arbete. Exempelen från arbetsvärlden är ganska diversifierade: *maß die Spannung* (mätte spänningen), *drückte einen Stempel* (tryckte en stämpel) och *gab ein Formular* (gav ett formulär) för att nämna några. Istället är kvinnor något starkare representerade i kategorierna Mentala (*läste, interessierte sich für Kunst*) och Fysiska aktiviteter: *lief zur Großmutter* (sprang till farmor/mormor), *hat ein Kissen untergeschoben* (sköt en kudde under).

En annan skillnad mellan manliga och kvinnliga personers aktiviteter i *GraTys*-materialet är att de manliga oftare än de kvinnliga utför äventyrliga, absurda eller starkt normbrytande handlingar. Några exempel:

- *Min kompis dödsstörtade när han försökte bestiga Matterhorn.*
- *Ein Franzose ist neulich wieder durch den Ärmelkanal geschwommen.* (En fransman har nyligen simmat över Engelska kanalen igen.)
- *När Pelle hade ätit åtta hamburgare började han känna sig sjuk.*
- *Peter hat fünf Computer zu Hause, die aber alle kaputt sind.* (Peter har fem datorer hemma, men alla är trasiga.)
- *Der Ehemann stieß seiner Frau das Messer in die Brust.* (Maken stack kniven i bröstet på sin fru.)

Motsvarande exempel på att kvinnliga personer utför någon äventyrlig, absurd eller i övrigt normbrytande handling är betydligt färre, även om de finns: *Sie tötete ihn aus Eifersucht.* (Hon dödade honom av avundsjuka.) *Hon färgade håret grönt.* Denna könsmissiga skillnad kan sägas motsvara det faktum att mäns möjlighet att avvika från sociala normer brukar anses vara betydligt större än kvinnors.

Vilket kön är oftast subjekt respektive objekt i *GraTys*-meningarna? Det visade sig att det fanns 199 manliga personer och 126 kvinnliga som före-

kommer som grammatiska subjekt i *GraTys*-materialet. Av objekten refererade 64 till manliga och 34 till kvinnliga personer. Därmed utgjorde kvinnorna 39% av subjekten och 35% av objekten. Kvinnor och män förekommer alltså även i *GraTys*-materialet i ungefär lika hög grad som subjekt respektive objekt.

4.3.4 Interaktion mellan män och kvinnor

Det finns i *GraTys*-materialet endast 19 exempel där både manliga och kvinnliga personer förekommer explicit i samma mening, och samtidigt utgör olika satsdelar. Liksom i kompendiet överväger meningarna med kvinnliga subjekt och manliga objekt. Dessas 15 förekomster står mot 12 för meningarna med manligt subjekt och kvinnligt objekt. Över hälften av dessa meningar handlar om tycke eller misstycke mellan en kvinnlig och en manlig person. Två exempel: *Die Tochter lief ihrem Vater mit offenen Armen entgegen.* (Dottern sprang emot sin pappa med öppna armar.) *Der König mochte die neue Freundin des Prinzen nicht.* (Kungen gillade inte prinsens nya flickvän.) I endast två meningar ges exempel på interaktion mellan män och kvinnor i arbetslivet och i båda rör det sig om en överordnad man som agerar gentemot en underordnad kvinna: *Der Chef drohte der Verkäuferin mit Entlassung.* (Chefen hotade affärsbiträdet med avsked.) *Der Direktor ließ die Sekretärin einen langen Brief schreiben.* (Direktören lät sekreteraren skriva ett långt brev.) I två exempel finns en åldersskillnad mellan den manliga och den kvinnliga personen, och något stereotypt är det då mannen som är den äldre i båda fallen: *Der alte Mann hatte eine neue, schöne Frau geheiratet.* (Den gamle mannen hade gift sig med en ny, ung kvinna.) *Claudia soll sich mit einem alten Grafen verheiratet haben.* (Claudia ska ha gift sig med en gammal greve.)

4.3.5 Sammanfattande omdöme och omarbetningsförslag

Sammanfattningsvis kan man konstatera att även *GraTys*-materialet uppfyller jämställdhetsplanens mål väl. Det innehåller inga exempelmeningar med sexuellt, diskriminerande eller patriarkaliskt innehåll. Det finns också mycket få meningar med könsstereotyper i materialet. Ett plus med materialet är att det innehåller en stor variation av yrkes- och familjebeteckningar – bland yrkestermerna återkommer de flesta aldrig en andra gång. Dock förekommer betydligt fler manliga yrkesbeteckningar än kvinnliga och även fler kvinnliga familjebeteckningar än manliga. I båda dessa fall bör i samband med den löpande revisionen av materialet en harmonisering ske.

Sedan bör även det totala antalet referenser till kvinnliga respektive manliga personer jämnas ut när materialet omarbetas. Som det är nu överväger antalet manliga personer relativt starkt. En stor skillnad finns i användningen av pronomen, och där kan ju en förändring enkelt ske.

Beträffande egenskaperna som tillskrivs manliga respektive kvinnliga personer kunde här endast en relevant könsmässig skillnad iakttas: kvinnors yttre omnämndes tre gånger, mäns däremot inte alls. Vad gäller kvinnors och mäns aktiviteter i meningarna påpekades att inga av kvinnornas aktiviteter var direkt relaterade till arbetslivet – bland männens aktiviteter fanns nio stycken som var det. Män utförde också fler äventyrliga, absurda eller på annat sätt normbrytande handlingar än kvinnor.

Vad de meningar beträffar som innehåller en interaktion mellan manliga och kvinnliga personer, så uppmärksammades det faktumet att de rör sig mestadels i den privata sfären, och ofta handlar om tycke eller misstycke mellan olika personer. För att visa på mäns och kvinnors arbetsmässiga relationer kan gärna i den löpande revisionen exempel inom den offentliga sfären medtas.

4.4 Sammanfattande omdöme om det tyska materialet

De båda grammatiska övningsmaterial som har granskats i det här kapitlet – kompendiet *Material i tysk grammatik* och det databaserade undervisningsmaterialet *GraTys* – används inom kursen Tyska A vid Uppsala universitet. De uppfyller båda jämställdhetsplanens krav på könsmässig medvetenhet och neutralitet i undervisningsmaterial väl. Materialen uppvisar inga exempel med tydligt patriarkaliska eller diskriminerande strukturer, och här finns heller inga exempel med sexuellt innehåll. Endast få könsstereotypa bilder av kvinnor och män kommer till uttryck här, och dessa vägs framför allt i kompendiet dessutom upp av det vi valt att kalla ”motståndsmeningar”, dvs. exempelmeningar där innehållet går tydligt mot det könsmässigt förväntade mönstret.

Dock finns en statistisk snedfördelning i båda materialen med fler referenser till manliga personer än kvinnliga. Beträffande vissa kategorier av referenser skiljer sig antalet särskilt markant åt mellan könen - medan männen överväger ganska starkt bland yrkesbeteckningarna så dominerar kvinnorna bland familjebeteckningarna. Med tanke på de förändringar som ägt rum på arbetsmarknaden under senare tid, borde denna skillnad förminskas till kommande upplagor.

Snedfördelningen är dock inte så stor att den torde uppmärksammas av särskilt många studenter – i en kompletterande enkät om *GraTys*-materialet, där en fråga löd i vilken grad detta kunde sägas vara innehållsmässigt könsneutralt, framhöll istället flera studenter materialets könsneutralitet.

Vi ser följaktligen ingen anledning för någon snar genomgripande omarbetning av de här granskade grammatiska övningsmaterialen i tyska. Däremot bör den statistiska snedfördelningen i antalet exempel med män respektive kvinnor förändras i den löpande omarbetningen av materialen.

Slutreflektion

Granskningen av det grammatiska kursmaterialet i tyska och franska har haft en dubbel målsättning. Det huvudsakliga målet befinner sig på ett praktiskt plan. Syftet var att kartlägga behoven av och möjliggöra en medveten omarbetning av de viktigaste läromedlen i dessa ämnen. Den detaljerade analysen av läromedlen som presenterats i kapitel 3 och 4 har väl uppfyllt detta mål.

I avsnitt 2.3 diskuterade vi olika typer av olämpliga meningar ur genusperspektiv:

- sexuellt innehåll
- patriarkaliska strukturer
- könsstereotyper
- statistisk snedfördelning

I något enstaka fall finns det i det franska materialet meningar som måste anses rent olämpliga. Det är svårt att motivera nödvändigheten att ha prostituerade som befolkar våra grammatikövningar. Den största upptäckten har dock varit den statistiska snedfördelningen av förekomster mellan män och kvinnor i alla de granskade materialen.

Vi har även sett att män i högre grad beskrivs genom sina yrkesroller, medan kvinnor beskrivs oftare i sin familjeroll, utifrån sitt utseende eller i sociala sammanhang. Även interaktionen mellan män och kvinnor förläggs till den privata sfären snarare än till yrkeslivet. Vidare finns det få kända kvinnor i våra exempel, medan välbekanta män förekommer då och då.

Till skillnad från de rent olämpliga meningarna kan man dock reflektera över hur pass stort genomslag den statistiska snedfördelningen får i undervisningen. En anledning till att den inte uppmärksammats tidigare kanske är just att den grammatiska formen eller uttalet är så centrala att antalet förekomster av kvinnor och män inte får någon märkbar betydelse.

Oavsett om snedfördelningen eller könsstereotyper uppmärksammas eller inte av studenterna, bör undervisningen ge prov på en medvetenhet av genusproblematikens olika aspekter. När språk förekommer, särskilt om det är tryckt på papper eller uttalat av en person i en central ställning, får yttrandet en viss legitimitet. Även om det är formen som avses i undervisningen, förmedlas en viss ”normalitet” genom att ett påstående blir aktualiserat. Som en av de klassiska språkvetarna, H. P. Grice (1975), visade styrs vår språkanvändning av vissa maximer, däribland kvalitetsmaximen som innebär att

man förutsätts säga det som är sant. Det ligger alltså i språkanvändningens natur att det vi säger är sant om inget annat tydligt anges.

I ett större socialt perspektiv kan man förstå att en lärare, genom sin maktposition, blir en barometer för vilka idéer som är legitima och försvarbara att framföra. Även om man som lärare inte författat det material som ingår i en kurs, står man ändå som ansvarig för det i undervisningen.

Språkbruk och språkinläring är en social aktivitet som måste vara förankrad i de kulturer vi lever i och på ett eller annat sätt reflektera och förhålla sig till de olika värderingar som existerar i samtiden. Till skillnad från andra kontroversiella frågor, som exempelvis politik och religion, kan genusproblematiken inte undvikas i exempelmeningar – det är mycket viktigt att det språk som används i grammatikundervisningen speglar den värld som studenterna själva har erfarenhet av. Universitetsstudier på A-nivån bygger i hög grad på de kunskaper som förmedlas av gymnasieskolan där språkundervisningen ofta tar sin utgångspunkt i vardagliga situationer. Den privata sfären och dess relationer förmodas utgöra en gemensam kärna och skapa en igenkänningseffekt. Det innebär alltså att våra material ofta handlar om människor, trots att samma grammatiska svårighet kan användas i meningar som handlar om saker eller abstrakter.

Naturligtvis ska allt undervisningsmaterial undvika att diskriminera någon grupp, men som vi framhöll i inledningen finns det praktiska omständigheter som gör att vi inte kan undgå att använda litteratur som ibland känns förlegad till sitt innehåll. Det gäller inte bara könsstereotyper utan även anakronismer av typen *Vi har inte färg-TV, men varmvatten*. Det avgörande i alla undervisningssituationer blir då läraren och dennes förhållningssätt till materialet. En av universitetets viktigaste uppgifter är att bidra till utvecklandet av studenternas kritiska tänkande och här framstår lärarens sätt att använda sig av materialet som extra viktigt.

Det kanske är oundvikligt att litteraturen ibland förmedlar stereotypa bilder av manligt och kvinnligt beteende och dessa behöver inte nödvändigtvis bannlysas, utan kan kompletteras med ”motbilder” eller göras till föremål för lek och överdrifter genom vilka man förhåller sig till dem som just stereotyper. Däremot är det olyckligt om undervisningsmaterialet på ett entydigt sätt skulle spegla en patriarkal maktstruktur och/eller ett kategoriskt osynliggörande av kvinnor inom den offentliga sfären.

Genusaspekten ska vara integrerad i undervisningen, och därför bör man eftersträva att övningsunderlaget är tillräckligt neutralt för att inte vara provocerande, och tillräckligt tidsenligt för att man ska uppnå den igenkänningseffekt hos studenterna som stimulerar inlärningsprocessen. Naturligtvis går det aldrig att skapa en fullständigt politisk korrekt undervisning och undvika de komponenter som kan verka provocerande för vissa grupper. Detta är inte heller önskvärt, eftersom det kritiska tänkandet utvecklas bäst när olika perspektiv står mot varandra.

Reflektioner kring vad som är lämpligt och olämpligt i undervisningslitteratur berör inte bara genusaspekten, utan öppnar för en bredare diskussion. Vi vill framhålla vikten av ett allmänt vidgat perspektiv på diskriminerande undervisningsmaterial i språkundervisningen, oavsett vilken grupp som blir föremål för särbehandling. Frågorna är många kring sexuellt likaberättigande, etnisk och social mångfald, religionstillhörighet samt ålderskategorier.

Vi valde att kalla vår rapport för ”När jag får min lön, ska min fru köpa ny hatt”, inte bara för att den speglar en bild som för bara några decennier sedan var helt okontroversiell, men även för att den ställer ett metodproblem på sin spets. Ligger könsstereotypen i formuleringen, eller ligger den hos den enskilde läsarens föreställningsvärld? För språket säger faktiskt inget om löntagarens kön i ovanstående exempel, enbart att det är yttrandets jag. Om vi förstår *jag* som en kvinna får yttrandet en helt annan tolkning. Vi har inte kunnat ge några entydiga svar på vad som skulle vara lämpliga övningar, men vi hoppas att vi har bidragit till en fortsatt diskussion och utvecklingsarbete när det gäller jämställd pedagogik inom universitetet. Det har varit vårt egentliga syfte.

Litteratur

- Andersson, S.-G. et al. (2002): *Tysk grammatik för universitetsnivå*. Lund.
- Boroditsky, L. et al. (2003): "Sex, Syntax and Semantics". I: *Language in the mind. Advances in the study of language and cognition*. Utg. av D. Gentner & S. Goldin-Meadow. Cambridge, MAI, 61-79.
- Brantenberg, G. (1977): *Egalias døtre*. Oslo.
- Cameron, D. (1985): *Feminism and linguistic theory*. London.
- Eckert, P. & S. McConnell-Ginet (2003): *Language and Gender*. Cambridge.
- Frank, K. (1992): *Sprachgewalt: Die sprachliche Reproduktion der Geschlechterhierarchie*. Tübingen.
- Freund, F. (1983): "Varför blir grammatik så tråkigt?" *Moderna språk*, 35-44.
- Freund, F. & Sundqvist, B. (1995): *Tysk grammatik*. 3:e upplagan, Stockholm.
- Gray, J. (1992): *Men are from Mars, women are from Venus. A practical guide for improving communication and getting what you want in your relationships*. New York.
- Grice, H. P. (1975) "Logic and conversation". I: *Syntax and Semantics III: Speech Acts*. Utg. av P. Cole & J. L. Morgan. New York, 41-58.
- Harding, S. (1986): *The science question in feminism*. New York.
- Jespersen, O. (1925): *Die Sprache. Ihre Natur, Entwicklung und Entstehung*. Heidelberg.
- Lakoff, R. (1975): *Language and woman's place*. New York.
- Laqueur, T. (1990): *Making sex. Body and gender from the Greeks to Freud*. Cambridge, MA.
- Loman, B. (1974): *Barnspråk i klassamhälle*. Lund.
- Schoenthal, G. (2000, 2 uppl.): „Impulse der feministischen Linguistik für Sprachsystem und Sprachgebrauch“. I: *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. Bd. 2 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 2:2). Berlin – New York, 2064-2100.
- Stefan, V. (1975): *Häutungen. Autobiografische Aufzeichnungen. Gedichte. Träume. Analysen*. München.
- Tannen, D. (1990): *You just don't understand. Women and men in conversation*. New York.
- Trömel-Plötz, S. (1996): "Frauengespräche – Idealgespräche". I: *Frauengespräche. Sprache der Verständigung*. Utg. av dens. Frankfurt/M, 365-377.
- West, C. & D.H. Zimmerman (1991): "Doing gender". I: *The social construction of gender*. Utg. av J. Lorber & S.A. Farrell. Newbury Park.

